

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Західноукраїнський національний університет
Факультет фінансів та обліку
Кафедра фінансового менеджменту та страхування

ЛИСЕНКО Олена Сергіївна

**Видатки на соціальний захист та соціальне
забезпечення: планування та виконання /
Expenditure for social protection and social
security: planning and implementation**

спеціальність: 232 - Соціальне забезпечення
освітньо-професійна програма - Соціальне забезпечення

Кваліфікаційна робота

Виконала студентка групи
СЗм-21
О. С. Лисенко

Науковий керівник:
О. І. Вацлавський

Кваліфікаційну роботу
допущено до захисту:

"__" _____ 20__ р.

Завідувач кафедри
_____ **О. В. Кнейслер**

ТЕРНОПІЛЬ - 2020

АНОТАЦІЯ

Лисенко О. С. Видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення: планування та виконання. – Рукопис.

Дослідження на здобуття освітнього ступеня «магістр» за спеціальністю 232 – Соціальне забезпечення. – Західноукраїнський національний університет, Тернопіль, 2020.

У роботі дано визначення економічної суті соціального захисту та соціального забезпечення; висвітлено основні принципи та особливості планування та виконання видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення; досліджено та систематизовано законодавство у сфері соціального захисту та соціального забезпечення; проаналізовано сучасний стан планування, формування та виконання видатків на соціального спрямування; запропоновано напрями удосконалення планування та виконання видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення.

ANNOTATION

Lysenko O. S. Expenditure for social protection and social security: planning and implementation - Manuscript.

Doctoral studies for the education level "Master" with the title 232 – Social security. – West Ukrainian National University, Ternopil, 2020.

The paper defines the economic essence of social protection and social security; highlights the basic principles and features of planning and implementation of expenditures on social protection and social security; researched and systematized the legislation in the field of social protection and social security; the current state of planning, formation and implementation of social expenditures is analyzed; the directions of improvement of planning and execution of expenses for social protection and social security are offered.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗДІЙСНЕННЯ ВИДАТКІВ НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ТА СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....	6
1.1. Економічна сутність поняття соціального захисту та соціального забезпечення...6	
1.2. Концептуальні засади планування та здійснення видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення.....	14
1.3. Організаційно-правові засади гарантування соціального захисту та соціального забезпечення	в
Україні.....	23
Висновки до першого розділу.....	30
РОЗДІЛ 2. ПРАГМАТИЗМ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОНАННЯ ВИДАТКІВ НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ТА СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....	32
2.1. Моніторинг динаміки планування та виконання видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення.....	32
2.2. Аналіз сучасного стану реалізації соціального захисту та соціального забезпечення	в
Україні.....	40
2.3. Оцінка рівня здійснення видатків соціального захисту та соціального забезпечення на місцевому рівні.....	47
Висновки до другого розділу.....	54
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУ ПЛАНУВАННЯ ТА ВИКОНАННЯ ВИДАТКІВ НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ	

ТА	СОЦІАЛЬНЕ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....	56
3.1. Зарубіжний досвід здійснення видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення.....	56
3.2. Вектори підвищення ефективності планування та виконання видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення.....	64
Висновки до третього розділу.....	70
ВИСНОВКИ.....	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	75
ДОДАТКИ.....	83

ВСТУП

Актуальність теми. В сучасних умовах, коли існує дефіцит власних коштів населення для задоволення базових потреб, а приватний сектор не зацікавлений у забезпеченні соціально незахищених верств суспільства необхідними послугами, тягар забезпечення належного соціально-економічного рівня своїх громадян стає однією із головних функцій держави, а здійснення видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення однією із найбільших статей видатків державного бюджету. Діюча система соціального захисту та соціального забезпечення передбачає державну підтримку найбільш вразливих верств населення, з метою забезпечення відповідного життєвого рівня та підвищення добробуту громадян. Забезпечення адекватної підтримки вразливих категорій населення потребує постійного вдосконалення процесу планування та виконання видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення. Таким чином важливого значення набуває побудова дієвої системи соціального захисту та соціального забезпечення населення через дослідження процесу планування та виконання видатків на її функціонування.

Теоретична основа роботи. Теоретичною базою дослідження стали праці вітчизняних та зарубіжних науковців-економістів: В. Антропова, В. Базилевича, Л. Баранник, Ш. Бланкарта, Н. Болотіної, О. Василик, Н. Грицик, В. Дем'янишина,

А. Дудчак, В. Журавського, О. Кириленко, М. Мальованого, О. Марценюка, О. Мельника, В. Москаленка, Л. Осіпової, К. Павлюка, В. Плахтія, Л. Проніної, М. Руженського, В. Скуратівського, О. Степанової, М. Тимофєєвої, В. Федосова, С. Юрія та ін.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є розробка теоретичних засад планування та виконання видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення та визначення основних напрямів удосконалення існуючої системи фінансування соціального захисту, спрямованих на покращення процесу планування соціальних видатків та поліпшення рівня забезпечення соціального захисту населення. Для досягнення цієї мети необхідно вирішити такі основні завдання:

- розкрити зміст поняття «соціального захисту» та «соціального забезпечення» та виділити їх основні принципи;
- дослідити концептуальні засади планування та виконання видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення;
- проаналізувати та систематизувати нормативно-правові акти гарантування соціального захисту та соціального забезпечення;
- провести моніторинг динаміки планування та виконання видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення;
- здійснити аналіз сучасного стану реалізації соціального захисту та соціального забезпечення в Україні;
- провести оцінку рівня здійснення видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення на місцевому рівні;
- окреслити можливості використання зарубіжного досвіду в Україні щодо здійснення видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення;
- розробити вектори підвищення ефективності планування та виконання видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення.

Об'єктом дослідження є видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні засади планування та виконання видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення.

Методи дослідження. У роботі застосовано такі методи дослідження як системний підхід, методи аналізу, групування, методи статистичних та економіко-математичних розрахунків, динамічних порівнянь, графічно-табличний метод та інші прийоми.

Інформаційна база дослідження. Інформаційною базою дослідження стали законодавчі і нормативно-правові акти з питань соціального захисту та соціального забезпечення в Україні, аналітичні та статистичні матеріали Державної служби статистики України, Державної казначейської служби України, Пенсійного фонду України, Фонду соціального страхування. Широко використана довідкова література, монографічні дослідження вітчизняних і зарубіжних вчених.

Наукова новизна полягає в теоретичному обґрунтуванні природи та змісту соціального захисту та соціального забезпечення та розробці практичних рекомендацій стосовно поліпшення планування та виконання видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення в контексті покращення рівня соціального захисту в Україні.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробці рекомендацій щодо вдосконалення процесу планування та виконання видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення та покращення системи соціального захисту в Україні.

Структура дипломної роботи. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Повний обсяг роботи становить 87 сторінок комп'ютерного тексту. У роботі наведено 10 таблиць, 7 рисунків та 3 додатки. Список використаних джерел налічує 68 позицій.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗДІЙСНЕННЯ ВИДАТКІВ НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ТА СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

1.1. Економічна сутність поняття соціального захисту та соціального забезпечення

На всіх етапах розвитку суспільства, рівень соціального захисту та соціального забезпечення є індикаторами розвитку держави. У складний час, який переживає сьогодні наше суспільство, головним завданням соціальної політики держави має стати спроба захисту кожного, хто потребує її допомоги та підтримки.

До ключових питань, що постають перед більшістю країн як у довгостроковій, так і в короткостроковій перспективі, належить побудова ефективної системи соціального захисту та соціального забезпечення населення здатної вирішувати нагальні й першочергові соціальні проблеми.

Основною метою соціального захисту та соціального забезпечення громадян є створення умов для забезпечення базових потреб соціально незахищених верств населення та першочерговий захист окремих категорій

громадян до яких ми відносимо дітей-сиріт, інвалідів, військовослужбовців, постраждалих внаслідок техногенних або природних катастроф, вимушених переселенців, та ін. Згідно статті 46 Конституції України, громадяни мають право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та інших випадках, передбачених законом [36].

Однак, поняття «соціального захисту» та «соціального забезпечення» є досить широкими і стосуються всіх верстви населення тією чи іншою мірою. Це, з одного боку, дає дуже великий обсяг емпіричного матеріалу, а з другого – ускладнює аналіз даної сфери людської діяльності.

Формування чинної системи соціального захисту та соціального забезпечення пов'язане із набуттям Україною незалежності і переходом від командно-адміністративної економічної системи до ринкової. Поняття «соціальний захист» прийшло на зміну поняттю «соціальне забезпечення», яким у радянський період позначали сукупність державних заходів, пов'язаних із забезпеченням громадян в старості та у разі непрацездатності, з піклуванням про дітей, з медичним обслуговуванням та лікуванням [64, с. 170]. Фінансувалось соціальне забезпечення із суспільних фондів споживання, через які забезпечувалась безоплатна освіта, допомоги, пенсії, стипендії студентам, оплата щорічних відпусток, оплата путівок у санаторії та будинки відпочинку, безоплатна медична допомога, утримання дітей у дошкільних закладах та ряд інших виплат та пільг [64, с. 170].

Поняття «соціальне забезпечення» сформоване у радянський період відображало чіткі ознаки та принципи цього періоду, ідеологію державного патерналізму та всеосяжного піклування. Організаційну функцію державного піклування здійснювали органи соціального забезпечення, діяльність яких відповідала централізовано-плановій економіці та адміністративно-командній системі управління.

Низка науковців [2; 37; 49] визначають соціальний захист як поняття фінансової науки. Для розуміння сутності соціального захисту як системи

фінансових відносин доцільно розглянути походження та трактування кожного слова окремо, що надасть можливість сформулювати цілісне уявлення про цю економічну категорію.

Все що пов'язано з життям і стосунками людей у суспільстві ототожнюють з поняттям «соціальний». Соціальний – це життєво необхідний, життєво важливий для існування конкретної людини або соціуму загалом. Не менш вагомим є й друге слово – «захист», яке в перекладі з англійської мови "protection" має декілька варіантів трактування: по перше, захист означає дію, пов'язану з охороною, підтримкою, заступництвом, запобіганням порушенням прав; по друге, захист – це місце, укриття, притулок, де можна заховатися від будь чого; по третє, захист – пристрій, захід, спосіб для забезпечення життя, роботи, нормального функціонування [43, с. 36].

Термін «соціальний захист» є однією із центральних категорій, який використовується у світовій теорії та практиці і навколо якого тривають дискусії щодо своєрідності та певної специфіки цього поняття. Виникнення та поширення вказаного терміна пов'язують з прийняттям закону від 14 серпня 1935 року про соціальне забезпечення («Social Security Act») у США. Цим нормативним актом країна намагалась зменшити соціальну напругу і підтримати людей похилого віку, безробітних, а також підвищити добробут населення.

У міжнародних законодавчо-правових актах та в законодавстві європейських країн одночасно застосовуються терміни «соціальне забезпечення» (social security) і «соціальний захист» (social protection). Ці терміни застосовуються або рівнозначно, або соціальний захист розуміється як ширше поняття, що включає соціальне забезпечення, яке звертає увагу тільки до схем з формальним заголовком «social security», або стосовно видів соціального забезпечення людей (надання пенсій, соціальних допомог тощо) [6, с. 14]. Міжнародна організація праці визначає поняття «соціальний захист» як загальну базову соціальну підтримку всіх громадян, незалежно від внесків або тривалості їх трудового стажу.

У науковій літературі також виникають розбіжності у трактуваннях понять «соціальний захист» та «соціальне забезпечення». Так, під соціальним забезпеченням Л. І. Проніна розуміє систему державних і громадських заходів створення, розподілу, перерозподілу матеріальних благ для непрацездатних громадян [56, с. 5 – 6]. Не можемо погодитися з автором, оскільки, на нашу думку, непрацездатні – це лише одна з категорій громадян, яка потребує соціального забезпечення на рівні, не нижче від прожиткового мінімуму відповідно до чинного законодавства України.

З іншого боку, Н. Б. Болотіна під соціальним забезпеченням розуміє організаційно-правову діяльність держави щодо матеріального забезпечення, соціального утримання, обслуговування, надання медичної допомоги за рахунок спеціально створених фінансових джерел осіб, які зазнали соціального ризику, внаслідок якого втратили здоров'я та засоби існування і не можуть матеріально себе забезпечити; суттю такої діяльності є намагання держави забезпечити матеріальні втрати особи, які спричинені не будь-якими причинами, а саме такими обставинами, котрі у світовій практиці були згруповані і отримали спеціальній термін – соціальні ризики. Саме соціальні ризики є наріжним каменем соціального забезпечення [5, с. 37 – 39].

З огляду на вищезазначене, «соціальне забезпечення» – це організаційно-правова діяльність держави, спрямована на матеріальне забезпечення громадян у випадку настання, обумовлених законодавством, соціальних ризиків за рахунок фондів соціального страхування та виплат із державного та місцевих бюджетів та інших обумовлених законодавством коштів.

Відзначимо, що серед науковців відсутня також єдина думка та єдиний підхід щодо тлумачення поняття соціальний захист, трактування сутності якого у науковій літературі подано у додатку А.

Із додатку А впливає наявність термінологічної невизначеності та відсутність єдності у поглядах щодо інтерпретації цієї категорії, оскільки, з одного боку «соціальний захист» трактується як відносини між державою та громадянами, які виникають з метою забезпечення належного рівня життя

останніх [2; 49], а з іншого боку, як діяльність держави у сфері надання соціальних гарантій громадянам через систему соціально-економічних та правових інструментів [5; 13; 17; 42; 61].

В українському суспільстві завжди існували форми прояву соціальної підтримки, але поняття «соціальний захист» почало вживатися на етапі формування ринкової форми економічної організації, коли з'явилась необхідність нейтралізації надмірної диференціації у розподілі доходів, фінансового забезпечення соціальних гарантій з метою послаблення соціальної напруги, недопущення соціальних конфліктів і потрясінь у суспільстві та створення соціальних амортизаторів ринкових ризиків.

Соціальний захист передбачає здійснення комплексних заходів економічного, соціального та правового характеру, які спрямовані на забезпечення рівних можливостей для громадян з метою підтримки певного рівня життя, а також підтримки окремих соціальних верств населення. Як зазначає О. Д. Василик, головною метою соціального захисту в Україні є призупинення спаду життєвого рівня населення та зменшення тягаря кризи для найменш захищених верств населення [10, с. 288]. На думку німецького економіста Ш. Бланкарта, соціальний захист повинен спрямовуватися у більшій мірі на незахищені верства населення, а саме «на найбільш бідніших громадян, яким важко знайти своє місце в суспільстві. Проте соціальний захист та соціальне забезпечення у такому вигляді, в якому воно існує сьогодні, поширюється на всі прошарки населення, в тому числі й на заможних громадян». На його думку, це пов'язано з використанням в умовах демократії способом прийняття рішень [3, с. 411–412].

Погоджуючись з міркуваннями науковців, варто зазначити, що соціальний захист за даних умов розвитку економіки, повинний стимулювати економічну активність громадян, будуватися таким чином, щоб кожна працездатна особа могла забезпечити належний рівень життя собі та членами своєї сім'ї. В той же час держава повинна усі можливості спрямовувати на соціальний захист малозабезпечених та незахищених груп населення.

Для більш глибокого розуміння сутності соціального захисту розглянемо його структуру (рис. 1.1).

Як бачимо із рис. 1.1. структура соціального захисту включає в себе соціальне забезпечення, тобто, на наш погляд, поняття «соціальний захист» є більш широким поняттям, ніж соціальне забезпечення.

Найважливішими елементами системи соціального захисту населення є суб'єкти до яких ми відносимо:

- індивіда;
- домогосподарство;
- державу (в особі різноманітних її органів);
- підприємства, установи та організації (незалежно від форм власності);
- громадські об'єднання, в тому числі благодійні організації;
- міжнародні інституції діяльність яких спрямована на забезпечення соціального захисту.

Рис. 1.1. Структура соціального захисту населення

Примітка. Складено автором.

Завдяки сукупності визначених елементів соціального захисту між якими є закономірний зв'язок або взаємодія, здійснюється реалізація основної мети соціального захисту – забезпечуються умови для нормальної життєдіяльності кожної людини, незалежно від структури потреб і інтересів, а також підтримка та захист її від дії соціальних ризиків, що досягається через реалізацію функцій соціального захисту населення та за умови дотримання певних принципів. Інша мета соціального захисту передбачає підтримку суспільної стабільності, тобто попередження соціальної напруги, яка може виникнути у зв'язку з майновою, культурною, расовою, соціальною нерівністю.

Функції соціального захисту найповніше розкривають сутність поняття «соціальний захист», відображаючи його властивість та визначаючи роль у системі суспільно-економічних відносин. Серед значного обсягу досліджень не існує універсального набору функцій соціального захисту населення. Так, наприклад, Вакуленко В. М., Орлатий М. К. виділяють дві головні функції соціального захисту: лікувальну (або реабілітаційну), яка зменшує негативні наслідки бідності в суспільстві шляхом надання здебільшого короткотермінової адресної соціальної допомоги малозабезпеченим верствам населення, та запобіжну (або превентивну), яка запобігає бідності шляхом створення умов для участі громадян у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування в працездатний період [63, с. 39]. Руженський М. М. виокремив цілий ряд функцій, які поділив на три великі групи: загальні, спеціальні та допоміжні [59, с. 56]. Мальований М. І. згрупував функції соціального захисту виходячи з економічних (компенсаційна, захисна, відтворювальна, структурна); фінансових (розподільна, ризикована, заощаджувальна, превентивна, резервна); соціальних (профілактична, попереджувальна, реабілітаційна, стабілізуюча) і правових (контролююча, політична) аспектів [37, с. 56].

Слід зазначити, що від оптимальної побудови та дієздатності системи соціального захисту залежить ефективність організації соціальних відносин та прагматизм реалізації соціальної політики у державі. Якщо розглядати

соціальний захист з позицій системного підходу, то основним системоутворюючим фактором є нормативно-правова база.

Ефективність та дієвість системи соціального захисту громадян залежить від якості фінансового забезпечення, що вимагає розглянути систему соціального захисту як фінансове явище, а поняття «соціальний захист» як фінансову категорію, в основі функціонування якої лежить специфічний вид економічних відносин – фінансові відносини, які відображають рух вартості від одного суб'єкта системи соціального захисту до іншого і проявляються у грошових потоках.

Важливе значення мають потенційні джерела формування фондів фінансових ресурсів системи соціального захисту населення: валовий внутрішній продукт та фонд оплати праці. З валового внутрішнього продукту, який створює зайняте населення, працюючи у різних галузях народного господарства, формуються три важливі фінансові компоненти забезпечення ефективності соціального захисту – сукупний фонд оплати праці, бюджет держави, а також державні цільові фонди соціального призначення. Слід зазначити, що в умовах розширеного відтворення підтримка тих, хто потребує матеріальної чи іншої допомоги (непрацездатні, безробітні, пенсіонери тощо) можлива лише за рахунок частини доданої вартості або валового внутрішнього продукту, який розподіляється на їхню користь.

Вирішальну роль у формуванні фондів фінансових ресурсів системи соціального захисту населення відіграє основний показник соціально-економічного розвитку країни й найважливіше джерело формування первинних доходів громадян та доходів державних цільових фондів соціального призначення – фонд оплати праці, який формується в результаті первинного розподілу між економічними суб'єктами створеної доданої вартості, тобто валового внутрішнього продукту і характеризує ступінь реалізації громадянами власного трудового потенціалу та їх можливості у забезпеченні належного рівня життя без втручання держави. Відповідно до концепції соціально-орієнтованої ринкової економіки вагомим фактором ефективності соціальної

політики є переважне зростання первинних доходів населення в порівнянні із вторинними.

Фінансове забезпечення соціального захисту громадян має багатоканальну структуру, яка складається з коштів державного та місцевих бюджетів, державних та недержавних соціальних фондів, суб'єктів господарювання різних форм власності та благодійних фондів і здійснюється шляхом перерозподілу частини вартості валового внутрішнього продукту на основі соціальної солідарності, що передбачає взаємну допомогу всіх учасників системи соціального захисту. Така взаємодопомога реалізується у вигляді перерозподілу коштів між різними соціально-економічними та соціально-демографічними групами населення.

Слід відмітити, що в більшості країн світу поступово переходять до системи перерозподілу, яка передбачає розподіл не від багатих бідним чи не від однієї групи іншим, а від однієї фази життєвого циклу індивіда до іншої. Тобто все більшого значення набувають розподільчі відносини, що базуються на самозабезпеченні свого особистого захисту кожним індивідом шляхом формування різноманітних фондів фінансових ресурсів.

Отже, соціальний захист та соціальне забезпечення в його структурі можна визначити як сукупність грошових відносин розподільчого характеру, в процесі яких формуються фонди фінансових ресурсів для компенсації наслідків соціальних ризиків, які призводять до повної або часткової втрати заробітку та спричиняють зміни матеріального становища. Державні механізми здійснення соціального захисту стосуються не лише найменш забезпечених категорій громадян, а охоплюють населення загалом, бо головне призначення соціального захисту є надання кожному члену суспільства, незалежно від соціального походження, національної або расової приналежності, можливості вільно розвиватися, реалізувати свої здібності, що потребує створення дієвої та ефективної системи фінансового забезпечення соціального захисту населення.

1.2. Концептуальні засади планування та здійснення видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення

Соціальний захист та соціальне забезпечення в Україні – це система державних гарантій щодо забезпечення прав громадян на соціальну допомогу і підтримку, яка надається державою через установлені в законодавчому порядку соціальні гарантії та економічний механізм їх реалізації.

Здійснення видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення, в першу чергу, залежить від ефективного його планування. Планування бюджетних показників соціального спрямування ґрунтується на аналізі тенденцій формування і виконання доходів та видатків бюджету, макроекономічних показників економічного і соціального розвитку. Важливими є економіко-математичні методи і моделі, що дають змогу планувати доходи і видатки бюджету в динаміці з урахуванням їх взаємовпливу з макроекономічними та зовнішніми факторами.

Фінансування видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення має здійснюватися з урахуванням макроекономічних тенденцій та можливостей бюджету.

На сучасному етапі розвитку бюджетної політики у системі планування та виконання бюджету відбуваються інституційні перетворення, спрямовані на поглиблення використання програмно-цільового методу бюджетування.

У плануванні видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення під час формування державного бюджету беруть участь визначені законодавством органи управління (рис. 1.2).

Законодавчі органи	Виконавчі органи	Контролюючі органи
<ul style="list-style-type: none"> • Верховна Рада України 	<ul style="list-style-type: none"> • Кабінет Міністрів України • Міністерство фінансів України • Державна казначейська служба України та територіальні органи • Міністерство соціальної політики України • Одержувачі коштів державного бюджету 	<ul style="list-style-type: none"> • Рахункова палата України • Державна аудиторська служба та її територіальні органи

Рис. 1.2. Учасники планування видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення в Україні

Примітка. Складено автором.

Зокрема, Верховна Рада України приймає закони, які регулюють процес планування та виконання видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення, виконавчі органи безпосередньо здійснюють планування та виконання вданих видатків, а контролюючі органи – здійснюють контроль за дотриманням чинного законодавства.

З правової точки зору, саме Міністерство соціальної політики України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України і який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері:

- праці та соціальної політики;
- соціального захисту;

- волонтерської діяльності;
- з питань сім'ї та дітей;
- оздоровлення та відпочинку дітей;
- усиновлення та захисту прав дітей;
- запобігання насильству в сім'ї;
- соціального захисту ветеранів війни та учасників антитерористичної операції, зокрема забезпечення їх психологічної реабілітації, санаторно-курортного лікування, забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації, забезпеченням житлом;
- соціальна та професійна адаптація військовослужбовців, які звільняються, осіб, звільнених з військової служби, та учасників антитерористичної операції.
- надання освітніх послуг військовослужбовців.

Окрім, Міністерство соціальної політики України, важливою ланкою планування та виконання соціальних видатків, є одержувачі коштів державного бюджету, які фінансуються як із бюджету, так і позабюджетних внесків, під якими ми розуміємо позабюджетні фонди, а саме: Пенсійний фонд та Фонд соціального страхування.

Соціальний захист в Україні реалізується через:

- матеріальне забезпечення економічно активного населення (шляхом соціального страхування);
- пенсійне забезпечення;
- соціальну допомогу найбільш вразливим категоріям;
- матеріальну допомогу сім'ям з дітьми;
- компенсації, індексації та пільги населенню;
- соціальне обслуговування.

Таким чином, соціальний захист здійснюється за допомогою соціального забезпечення.

Соціальний захист, та соціальне забезпечення у його структурі, доцільно розглядати з кількох позицій:

1. як матеріальне забезпечення громадян похилого віку;
2. у разі втрати працездатності (тимчасової, часткової, повної);
3. у разі втрати годувальника;
4. при народженні й похованні осіб;
5. по догляду за дітьми та хворими людьми;
6. як перерозподільні відносини, у процесі яких відбувається формування й використання суспільних фондів споживання;
7. як нормативно-правове регулювання норм, прав та обов'язків громадян України на їх матеріальне забезпечення [47, с. 11].

Важливою умовою поліпшення рівня та якості життя населення будь-якої країни, у тому числі й України, яка ставить за мету побудову соціально орієнтованої ринкової економіки, є наявність розвинутої соціальної сфери. Зміст діяльності соціальної сфери визначений Конституцією України й враховує інтереси як кожної окремої людини, так і всіх соціальних груп і верств суспільства, створює умови для досягнення належного рівня життя, охорони здоров'я, зростання духовного і фізичного потенціалу, забезпечення соціально захищеності населення. Конституція України гарантує також необхідні умови для розвитку всіх націй та створення необхідних соціально-економічних умов для життя людей. Діяльність у соціальній сфері спрямована на формування ініціативної, творчої особистості, на розвиток української культури і культури національних меншин [47, с. 11].

Соціальний захист відрізняється від інших форм соціальної підтримки наступними особливостями:

- допомога надається одержувачам без будь яких зустрічних зобов'язань з їх боку;
- має колективний характер, оскільки базується не на індивідуальній угоді між одержувачем та постачальником послуги, а стосується великих груп осіб.

Залежно від умов надання допомоги, розрізняють системи, які базуються на перевірці необхідності отримання соціального захисту, тобто право на

допомогу мають тільки особи, чий дохід або добробут нижче мінімально встановленого рівня, та які не враховують рівень доходів, тобто отримання допомоги не залежить від загального рівня доходів або добробуту одержувача або його сім'ї.

В особливу категорію умовних систем віднесені і ті системи, які, крім іншого, вимагають від одержувача та його родини або сім'ї участі в конкретних державних програмах (наприклад, освітніх або медичних) [63].

Метою здійснення соціального захисту та соціального забезпечення у широкому значенні є надання кожному члену суспільства, незалежно від соціального походження, національної або расової належності можливості вільно розвиватися, реалізувати свої здібності, а вузькому значенні – це підтримка стабільності в суспільстві, тобто попередження соціальної напруженості, яка виникає у зв'язку з майновою, расовою, культурною, соціальною нерівністю.

Для здійснення ефективного соціального захисту та соціального забезпечення варто дотримуватися таких основних принципів (рис. 1.3).

Зокрема, принцип економічної свободи передбачає визнання права людини, підприємців чи їх об'єднань, найманих працівників та їх профспілок на тарифну автономію на основі соціального партнерства.

Рис. 1.3. Принципи соціального захисту та соціального забезпечення

Примітка. Складено автором за даними [11]

Принцип довіри та відповідальності передбачає створення саморегулюючої системи ринкового господарювання в поєднанні із забезпеченням державою добробуту своїх громадян.

Принцип соціальної справедливості та солідарності передбачає перерозподіл доходів від багатих до бідних верств населення через оподаткування та залучення дієздатних осіб до трудового процесу та забезпечення соціальної відповідальності працездатних осіб за непрацюючих громадян.

Принцип участі передбачає участь громадян у суспільному та державному житті, розвиваючи при цьому різні форми економічної демократії.

Підсумовуючи, можна зазначити, що всі ці принципи зводяться до основного принципу соціального захисту – це принцип соціальної справедливості та соціального партнерства, який покликаний забезпечувати інтеграційну роль держави у суспільстві.

Розглядаючи соціальний захист та соціальне забезпечення з позицій комплексу нормативних актів, форм, дій та методів, можна виділити такі принципи:

- диференційний підхід до різних верств населення залежно від ступеня їх економічної самостійності, працездатності та можливості отримання доходів;
- періодичне оновлення гарантованого прожиткового мінімуму, відповідно до рівня соціально-економічного розвитку в країні;
- можливість реалізації прав кожного громадянина на працю і отримання гарантованого мінімального доходу, необхідного для нормальної життєдіяльності працюючого та його сім'ї;
- встановлення державних гарантій на оплату найманої праці, та визначення її мінімального рівня, незалежно від об'єкта прикладання праці: у власному виробництві, кооперативі, асоціації, акціонерному товаристві або державному підприємстві;
- надання різних форм допомоги безробітним: виплати по безробіттю, перепідготовка та отримання нової спеціальності, з якої є вільні робочі місця, організація громадських робіт, створення умов для започаткування власної справи тощо;
- державні гарантії щодо підтримки необхідного рівня життя малозабезпеченим верствам населення;
- індексування грошових виплат населенню у випадку зростання цін на товари та послуги;
- надання різних форм допомоги вимушеним переселенцям, особам які залишилися на окупованій території, військовослужбовцям;

- розробку та законодавче врегулювання комплексу заходів, для врегулювання усієї системи соціального захисту населення.

Соціальний захист та соціальне забезпечення виконує свої функції шляхом захисту особи та її сім'ї від втрати доходу, пов'язаного з безробіттям, старінням, хворобою або смертю, та поліпшенням її добробуту через соціальні служби й економічну допомогу на виховання дітей. Система соціального захисту включає програми охорони здоров'я, зайнятості, соціального страхування, та ін. Державне соціальне забезпечення є складовою системи соціального захисту і виконує функцію нагромадження та розподілу коштів соціального захисту, призначених на соціальну допомогу, виплати по соціальному страхуванню тощо [60].

Система соціального захисту населення повинна забезпечити задоволення життєво необхідних потреб кожного громадянина на рівні не нижче прожиткового мінімуму. Отже, надалі важливим елементом нашого дослідження є розгляд питання щодо виконання державою соціальної функції за допомогою видатків бюджету і їхнього цільового спрямування.

Науковці В. Д. Базилевич, І. Я. Чугунов, розглядаючи сутність видатків бюджету, акцентують увагу на їхньому перерозподільному характері і зазначають, що це грошові відносини з приводу розподілу і використання централізованих та децентралізованих фондів грошових ресурсів держави з метою фінансування загальнодержавних потреб соціально-економічного розвитку [12, с. 56]. Дещо іншої думки з даного приводу дотримуються О. Василик, К. Павлюк, В. Федосов: державні видатки є інструментом досягнення вищого критерію справедливості і корисності для кожного члена суспільства [8, с. 72; 10, с. 83]. Нам імпонує таке трактування ролі і призначення видатків бюджету, оскільки в ньому акцентується на соціальній природі держави. В економічній літературі дається визначення видатків бюджету на соціальний захист населення як видатків, спрямованих на адресну підтримку малозабезпечених громадян, встановлення певного рівня забезпечення прожиткового мінімуму для різних груп населення, соціальний захист осіб, що

опинилися в екстремальних умовах (біженці, безпритульні тощо) [48, с. 163–164].

В. Булавинець зазначає, що специфіка видатків соціального призначення полягає у тому, що вони мають, з одного боку, базуватися на показниках соціальних стандартів та нормативів, а з іншого – враховувати пріоритети витрачання коштів, визначені суспільством [58, с. 151–152].

З огляду на вищенаведені підходи до визначення понять «соціальний захист», «видатки бюджету», на нашу думку, видатки бюджету на соціальний захист – це кошти, спрямовані окремим верствам населення при повній, частковій або тимчасовій втраті працездатності, втраті годувальника, у випадку безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та інших випадках, передбачених законом, а також за певних економічних умов всім членам суспільства (під час зростання інфляції, спаду виробництва, економічної кризи тощо) з метою забезпечення необхідних соціальних гарантій та стандартів.

Спрямованість державного бюджету найкраще видно із фінансування галузей економіки. На соціальному спрямуванні особливо наголошує професор В. Федосов, підкреслюючи, що побудова соціально орієнтованої ринкової економіки в Україні – це не просто комплекс економічних заходів, а «насамперед, це шлях суспільного розвитку, заснований на демократії, на повазі до людини як найвищої цінності, до її свобод, це філософія суспільного буття і спосіб мислення» [65, с. 28].

На обсяг, склад та структуру видатків бюджету впливають обсяги і характер функцій держави, адже в умовах товарно-грошових відносин для належного їх виконання, потрібно для цього певну суму бюджетних ресурсів. При неефективному витрачанні коштів, держава втрачає можливість повноцінно виконувати покладені на неї зобов'язання і фінансувати передбачені програми і заходи.

Слід наголосити на тому, що структура видатків має відповідати визначеним пріоритетам економічного та соціального розвитку держави, в свою

чергу, видатки бюджету повинні визначатися можливостями держави акумулювати доходи. Природа держави базується на забезпеченні економічно ефективного задоволення потреб громадян в суспільних благах на рівні соціальної достатності, а не мінімальної потреби.

Фінансова підтримка держави, особливо для малозабезпечених осіб є важливою, проте, на нашу думку, слід приділити особливу увагу підвищенню добробуту за рахунок особистого трудового внеску кожного громадянина, а також за рахунок підприємництва та ділової активності населення.

Отже, у фінансуванні видатків бюджету на соціальний захист знаходить свій прояв соціальна спрямованість держави. Існує тісний взаємозв'язок та залежність між соціальною політикою і видатками бюджету соціального спрямування. Соціальна політика визначає основні методи та напрями спрямування фінансових ресурсів, в той час як видатки на соціальний захист є реальним їх вираженням.

1.3. Організаційно-правові засади гарантування соціального захисту та соціального забезпечення в Україні

Конституція України визначає основні права і свободи людини і громадянина, принципи їх здійснення і захисту. До таких належать конституційні права на соціальний захист і соціальне забезпечення. Конституцією України гарантовано право громадян на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі:

- повної, часткової або тимчасової втрати працездатності;
- втрати годувальника;
- безробіття з незалежних від них обставин;
- у старості;
- в інших випадках, передбачених законом.

З нормативно-правової точки зору, соціальний захист та соціальне забезпечення можна розглядати як законодавчо закріплене зобов'язання держави створювати умови для підтримки життєдіяльності і добробуту для всіх верств населення не нижче прийнятого мінімального рівня по країні та згладжувати крайні прояви соціальної нерівності [15, с. 568].

В Україні рівень кодифікації законодавства про соціальний захист та соціальне забезпечення є недостатньо високим, тому предмет даної галузі нормативно закріплений в цілій низці актів. Так, пенсійні відносини отримали закріплення в одних законах («Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, і деяких інших осіб» та ін.), а відносини щодо забезпечення допомогою – в інших (закони України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про державну допомогу малозабезпеченим сім'ям», «Про державну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» та ін.). Детальне нормативне закріплення отримали і інші відносини з соціального забезпечення (додаток Б).

Як видно із додатку Б, в Україні існує низка нормативно-правових актів які регулюють відносини у сфері соціального захисту та соціального забезпечення. Однак, досі немає єдиного законодавчого акту, який би комплексно врегулював всю систему відносин у сфері соціального захисту та соціального забезпечення, визначав би суб'єктний склад, організаційно-правові форми та види соціального захисту та соціального забезпечення [4, с. 95].

Окрім того, в Україні діють ще норми міжнародних законів та договорів, які наша країна підписала та ратифікувала. Таким чином, участь України у міжнародних договорах зобов'язує нашу державу до встановлення законодавчих гарантій та запровадження механізмів реалізації основних соціальних прав людини, серед яких:

- 1) право на соціальне забезпечення та на здійснення необхідних для підтримання гідності і вільного розвитку особи прав у економічній, соціальній і культурній сферах за допомогою національних зусиль та міжнародного

співробітництва у відповідності зі структурою і ресурсами кожної держави [18; 40];

2) право на достатній життєвий рівень, тобто такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання свого здоров'я і добробуту та своєї сім'ї [18; 40];

3) право на соціальне забезпечення, що поширюється на випадки безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості та інші випадки втрати засобів до існування через незалежні від особи обставини [18];

4) право інвалідів на самостійність, соціальну інтеграцію та участь у житті суспільства, підкріплене зобов'язаннями вживати заходів для забезпечення інвалідам орієнтування, освіти та професійної підготовки, коли це можливо, у межах загальних програм або, коли це видається неможливим, у державних чи приватних спеціалізованих закладах, а також сприяти їхньому доступові до роботи, надавати допомогу в усуненні перешкод для спілкування і пересування;

5) право сім'ї на соціальний, правовий та економічний захист, обумовлене обов'язком держав щодо надання соціальної допомоги та допомоги сім'ям із дітьми, в т. ч. надання сім'ям житла, допомоги щойно одруженим та інших відповідних засобів;

6) право дітей та підлітків на соціальний, правовий та економічний захист, що включає забезпечення дітям і підліткам, з урахуванням прав і обов'язків їхніх батьків, догляду, допомоги, освіти та підготовки, яких вони потребують, зокрема шляхом створення або забезпечення функціонування закладів і служб, а також надання захисту та спеціальної допомоги з боку держави дітям і підліткам, які тимчасово або постійно позбавлені допомоги з боку їхніх сімей;

7) право осіб похилого віку на соціальний захист, зокрема надання особам похилого віку можливості якомога довше залишатися повноцінними членами суспільства, вільно обирати спосіб життя і незалежно жити у

знайомому для них оточенні так довго, як вони забажають і зможуть, зокрема гарантії для осіб похилого віку, які проживають у будинках для престарілих, надання належної допомоги з повагою до їх особистого життя та забезпечення їх участі у прийнятті рішень щодо умов їхнього життя;

8) право на захист від бідності та соціального відчуження, тобто надання соціально незахищеним особам ефективного доступу до роботи, житла, професійної підготовки, освіти, культури, а також соціальної та медичної допомоги [16].

Однак варто зазначити, що в Україні ці положення міжнародних договорів не виконуються у повному обсязі та в належний спосіб. Окрім того, досить велика кількість внутрішніх нормативно-правових актів, які регулюють соціальну сферу в Україні зумовили низку проблем у забезпеченні належного рівня соціального захисту. Їх можна класифікувати наступним чином:

1. Безсистемність (соціальне законодавство являє собою сукупність різних актів з вузьких питань).
2. Складність (врегулювання одного соціального питання різними законами та підзаконними актами).
3. Суперечливість (акти соціального законодавства часто не лише не співвідносяться між собою, але й містять внутрішні суперечності).
4. Алогічність (законодавство, що регулює діяльність аналогічних соціальних інститутів, допускає різні підходи до формалізації їхніх суттєвих характеристик та особливостей).
5. Застарілість (деякі норми чинного законодавства, будучи актуальними на момент їх прийняття, на сьогодні не тільки втратили актуальність, але й взагалі перетворились на відверто архаїчні).

Вищенаведені проблеми соціального законодавства ускладнюють забезпечення соціального захисту на належному рівні та загрожують такими наслідками:

- ускладнення роботи органів соціального захисту, оскільки велика кількість неузгоджених між собою законів зумовлює існування ще більшої

кількості підзаконних актів, а масивна нормативна база ускладнює роботу співробітників органів державної влади, місцевого самоврядування та профільних організацій з нормами, що регулюють соціальні відносини;

- низький рівень обізнаності громадян відносно власних прав та соціальних гарантій;
- корупційна складова, оскільки непрозорість, суперечності та прогалини в законодавчо-нормативній базі створюють сприятливе середовище для різного роду корупційних схем та зловживань.

Виправлення вищенаведених проблем соціального законодавства можливе двома шляхами:

- удосконалення кожного окремого закону або групи законів, що регулюють соціальну сферу. Наразі таких законів налічується щонайменше 33 та більше 100 підзаконних актів;
- кодифікація соціального законодавства.

Окрім того, важливою умовою здійснення ефективного соціального захисту в Україні є розподіл повноважень між центральними та місцевими органами влади. Особливо це актуально в умовах проведення децентралізації, що сприяло зростанню ролі органів місцевого самоврядування у забезпеченні соціального захисту [35, с. 96]. Тому, відповідно до Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні основними повноваженнями органів місцевого самоврядування базового рівня у сфері соціального захисту населення є забезпечення розвитку місцевої інфраструктури, зокрема, об'єктів соціального та культурного призначення та надання соціальної допомоги через територіальні центри [54].

Відповідно, структурні підрозділи територіальних органів центральних органів виконавчої влади на базовому рівні надають інші послуги соціального захисту населення, зокрема здійснюють виплату пенсій, субсидій, коменсації, забезпечують надання пільг (табл. 1.1).

Розподіл повноважень між центральними та територіальними органами виконавчої влади (додаток В), був викликаний необхідністю:

- підвищення доступності та якості соціальних послуг;
- збільшення обсягу послуг, що надаються вразливим верствам населення;
- розширення потенціалу органів місцевого самоврядування у сфері реалізації діяльності з соціального захисту населення громади.

Таблиця 1.1

Розподіл повноважень та функцій у сфері соціального захисту населення територіальних органів Міністерство соціальної політики та органів місцевого самоврядування

Делеговані повноваження	Власні повноваження
<p>Реалізація державних програм соціального захисту населення:</p> <ul style="list-style-type: none"> - державна допомога сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям, інвалідам, особам, які доглядають за психічнохворими, постраждалим внаслідок Чорнобильської катастрофи; - програма житлових субсидій; - надання пільг та компенсацій; - забезпечення інвалідів технічними та іншими засобами реабілітації; 	<p>Розроблення та реалізація програм соціально- економічного розвитку відповідної адміністративно-територіальної одиниці:</p> <ul style="list-style-type: none"> - територіальні програми зайнятості населення; - програми соціальної підтримки населення; - програми розвитку мережі закладів оздоровлення та відпочинку дітей; - програми попередження насильства в сім'ї; - програми забезпечення гендерної рівності; програми протидії торгівлі людьми
<p>Забезпечення санаторно-курортним лікуванням осіб пільгових категорій</p>	<p>Організація надання соціальних та реабілітаційних послуг для осіб/сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах</p>
<p>Забезпечення технічними засобами реабілітації осіб з інвалідністю</p>	<p>Організація оздоровлення та відпочинку дітей</p>
<p>Ведення інформаційних систем та реєстрів (ІАССЗН, ЄДАРП, ЦБІ)</p>	

Примітка. Складено автором за даними [53; 54; 57].

Такий децентралізований розподіл системи забезпечення соціального захисту має ряд переваг, зокрема:

- запровадження превентивного механізму раннього виявлення вразливості та попередження складних життєвих обставин;
- деінституалізація системи соціальних послуг;
- удосконалення адміністрування та управління соціальних послуг;
- запровадження державних стандартів соціальних послуг на місцевому рівні;
- створення системи моніторингу та оцінки якості соціальних послуг як на місцевому рівні, так і на рівні держави загалом;
- диверсифікація надавачів соціальних послуг (соціальне замовлення);
- перехід на фінансування соціальної послуги, а не закладу;
- підвищення ефективності використання коштів усіх рівнів бюджетної системи.

Отже, підвищення ефективності системи соціальних послуг, що надаються центральними органами та органами місцевого самоврядування на рівні держави в цілому, та територіальної громади зокрема, має важливе значення для реального забезпечення соціального захисту громадян. При цьому, необхідним є вдосконалення соціального законодавства як на державному рівні, так і на місцевому рівні, а також здійснення чіткого розподілу повноважень між органами державної влади та органами місцевого самоврядування щодо організації діяльності з надання соціального захисту, у тому числі перенесення ряду повноважень із делегованих у розряд власних, особливо важливим є нормативна регламентація обов'язку органів місцевого самоврядування здійснювати соціальний захист.

Висновки до першого розділу

Узагальнюючи теоретичні основи здійснення видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення можна прийти до висновку:

1. При дослідженні економічної сутності поняття соціального захисту та соціального забезпечення встановлено, що ці поняття є досить широкими і стосуються усіх верств населення. В економічній науці поняття «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» мають дискусійний характер стосовно трактування їх сутності. На наш погляд «соціальне забезпечення» – це організаційно-правова діяльність держави, спрямована на матеріальне забезпечення громадян у випадку настання, обумовлених законодавством, соціальних ризиків за рахунок фондів соціального страхування та виплат із державного та місцевих бюджетів та інших обумовлених законодавством коштів, а «соціальний захист» - це комплексні заходи економічного, соціального та правового характеру, які спрямовані на забезпечення рівних можливостей для громадян з метою підтримки певного рівня життя, а також підтримки окремих соціальних верств населення. Відтак «соціальний захист» є більш ширшим поняттям і включає у себе соціальне забезпечення.

2. Досліджуючи концептуальні засади планування та здійснення видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення ми з'ясували, що здійснення видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення, в першу чергу, залежить від ефективного його планування. Планування бюджетних показників соціального спрямування ґрунтується на аналізі тенденцій формування і виконання доходів та видатків бюджету, макроекономічних показниках економічного і соціального розвитку. Визначено, що основним суб'єктом здійснення соціального захисту та соціального забезпечення є Міністерство соціальної політики України, а також позабюджетні фонди: Пенсійний фонд та Фонд соціального страхування.

3. Аналізуючи організаційно-правові засади гарантування соціального захисту та соціального забезпечення в Україні варто зазначити що в Україні прийнято цілу низку нормативно-правових актів, які націлені на забезпечення належного рівня соціального захисту та соціального забезпечення в Україні. Проте, сучасні реалії нам демонструють лише нормативний характер цих документів, без практичного їх застосування. В результаті, спостерігаємо низький рівень захищеності вразливих верств населення.

РОЗДІЛ 2. ПРАГМАТИЗМ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОНАННЯ ВИДАТКІВ НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ТА СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

2.1. Моніторинг динаміки планування та виконання видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення

Фінансування соціального захисту в Україні здійснюється відповідно до положень ст. 87 – 91 Бюджетного кодексу України за рахунок державного та місцевих бюджетів [7].

Виконання усіх соціальних програм, у першу чергу, потребує відповідних фінансових ресурсів, яких за сучасного стану національної економіки не вистачає. Проблема полягає не лише в кількості цих ресурсів, а в умінні правильно планувати та розпоряджатися ними. Це є головним завданням здійснення видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення в Україні.

З метою визначення відповідності планових показників фінансування соціального захисту та соціального забезпечення до фактичних, проаналізуємо динаміку планування та виконання видатків Зведеного бюджету України на соціальний захист та соціальне забезпечення (табл. 2.1).

Як видно із табл. 2.1 видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення характеризуються зростаючою тенденцією, при цьому рівень планування таких видатків є досить високим (понад 99 %). Найбільш точно здійснюється планування видатків на фундаментальні та прикладні дослідження і розробки у сфері соціального захисту (100% виконання плану). Окрім того, досить чітко планування здійснюється за такими статтями видатків як соціальний захист пенсіонерів, соціальний захист ветеранів війни та праці, соціальний захист інших категорій населення. При цьому, досить низький рівень планування спостерігається за таким показником як інша діяльність у сфері соціального захисту, частка виконання плану якого у 2019 р. становила лише 38,1%.

Таблиця 2.1

Планові та фактичні показники видатків Зведеного бюджету України на соціальний захист та соціальне забезпечення у 2017 – 2020 рр.

млрд. грн.

Показники	Роки							
	2017		2018		2019		2020	
	План.	Факт.	План.	План.	План.	Факт.	План. січень	План. жовтень
Соціальний захист та соціальне забезпечення	288,4	285,76	164,17	163,87	221,34	218,63	296,27	346,8
<i>% викон. плану</i>	<i>99,1</i>		<i>99,8</i>		<i>98,8</i>		<i>117,1</i>	
Соціальний захист на випадок непрацевдатності	13,13	12,83	1,76	1,73	2,87	2,74	1,99	4,8
<i>% викон. плану</i>	<i>97,7</i>		<i>98,3</i>		<i>95,5</i>		<i>241,2</i>	
Соціальний захист пенсіонерів	140,47	140,23	150,09	150,09	182,27	182,27	172,58	212,6
<i>% викон. плану</i>	<i>99,8</i>		<i>100,0</i>		<i>100,0</i>		<i>123,2</i>	
Соціальний захист ветеранів війни та праці	6,86	6,79	1,42	1,42	1,45	1,44	1,65	2,4
<i>% викон. плану</i>	<i>99,0</i>		<i>100,0</i>		<i>99,3</i>		<i>145,5</i>	
Соціальний захист сім'ї, дітей та молоді	45,09	44,12	0,12	0,11	0,15	0,14	0,07	2,5
<i>% викон. плану</i>	<i>97,8</i>		<i>91,7</i>		<i>93,3</i>		<i>3571,4</i>	
Допомога у вирішенні житлового питання	69,08	68,73	3,88	3,83	27,67	25,55	49,88	39,6
<i>% викон. плану</i>	<i>99,5</i>		<i>98,7</i>		<i>92,3</i>		<i>79,4</i>	
Соціальний захист інших категорій населення	9,59	9,47	6,25	6,23	6,27	6,22	68,57	71,7
<i>% викон. плану</i>	<i>98,7</i>		<i>99,7</i>		<i>99,2</i>		<i>104,6</i>	
Фундаментальні та прикладні дослідження і розробки у сфері соціального захисту	0,02	0,02	0,03	0,03	0,03	0,03	0,03	0,03
<i>% викон. плану</i>	<i>100</i>		<i>100</i>		<i>100</i>		<i>100</i>	
Інша діяльність у сфері соціального захисту	4,05	3,46	0,61	0,42	0,63	0,24	1,51	7,4
<i>% викон. плану</i>	<i>85,4</i>		<i>68,9</i>		<i>38,1</i>		<i>490,1</i>	

Примітка. Складено автором за даними [29 – 34].

Аналізуючи планування видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення, спостерігаємо значне відхилення показників на початку року відносно тих, які затверджені вже у жовтні 2020 р. Це, в першу чергу, зумовлено світовою пандемією, введенням карантину, зростанням безробіття та значним падінням економіки. Як бачимо, уряд збільшив планові видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення на 117,1%, оскільки збільшилася частка осіб, які потребують соціальної допомоги. Зокрема, видатки на соціальний захист на випадок непрацевдатності збільшили на 241,2%, видатки на соціальний захист сім'ї, дітей та молоді – на 3571,4%, видатки на іншу діяльність сфері соціального захисту – 490,1%.

Однак, по багатьох соціальних статтях відбулося скорочення фінансування та переведення коштів у створений Фонд боротьби з гострою респіраторною хворобою COVID-19 у розмірі 64,7 млрд грн.

Так значного скорочення зазнали такі статті видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення:

- Виплата пільг і житлових субсидій громадянам на оплату житлово-комунальних послуг, придбання твердого та рідкого пічного побутового палива і скрапленого газу у грошовій формі – 8240,3 млн. грн. Скорочення видатків пояснюється Урядом як «очікувана економія видатків на виплату пільг і субсидій у зв'язку із переглядом ціни на газ та тарифів на послуги теплопостачання, підвищення у минулому році доходів громадян». Проте, якщо кошти в держбюджеті закінчатся – заборгованість держави перед громадянами і перед підприємствами, які надають житлово-комунальні послуги буде рости. До того ж Уряд затвердив підвищення соціальних нормативів для розрахунку субсидій, що потребує додатково 1,1 млрд грн щомісяця. Наслідок скорочення видатків можна буде спрогнозувати лише у наступному опалювальному сезоні – з жовтня місяця (в літній період пільги та субсидії мінімальні);

- Виплата деяких видів допомог, компенсацій, грошового забезпечення та оплата послуг окремим категоріям населення – 1310,0 млрд. грн.;

- Фонд соціального захисту інвалідів – 359, 9 млн. грн.;

- Заходи з соціальної, трудової та професійної реабілітації осіб з інвалідністю – 337 млн. грн. [55]. Кошти із зазначеної програми направляються на: виплату одноразової матеріальної допомоги непрацюючим та особам з інвалідністю; санаторно-курортне оздоровлення осіб з інвалідністю; забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації; придбання спеціально обладнаних автомобілів для перевезення осіб з інвалідністю.

За даними Уряду та Міністерства соціальної політики, особлива увага під час епідемії коронавірусу буде приділятися найбільш незахищеним категоріям громадян і тим, хто постраждав від пандемії. Серед запланованих заходів:

- виплати одноразової допомоги у розмірі 1 тис. грн пенсіонерам, розмір пенсійної виплати яких менше 5 тис. грн, та громадянам, які одержують державну соціальну допомогу у зв'язку з інвалідністю та за віком замість пенсії;

- надати грошову підтримку ФОПам 1-2- групи, які мають дітей до 10 років та сплачували ЄСВ протягом року;

- надати громадянам, які оформлять допомогу по безробіттю, право на отримання допомоги малозабезпеченим сім'ям.

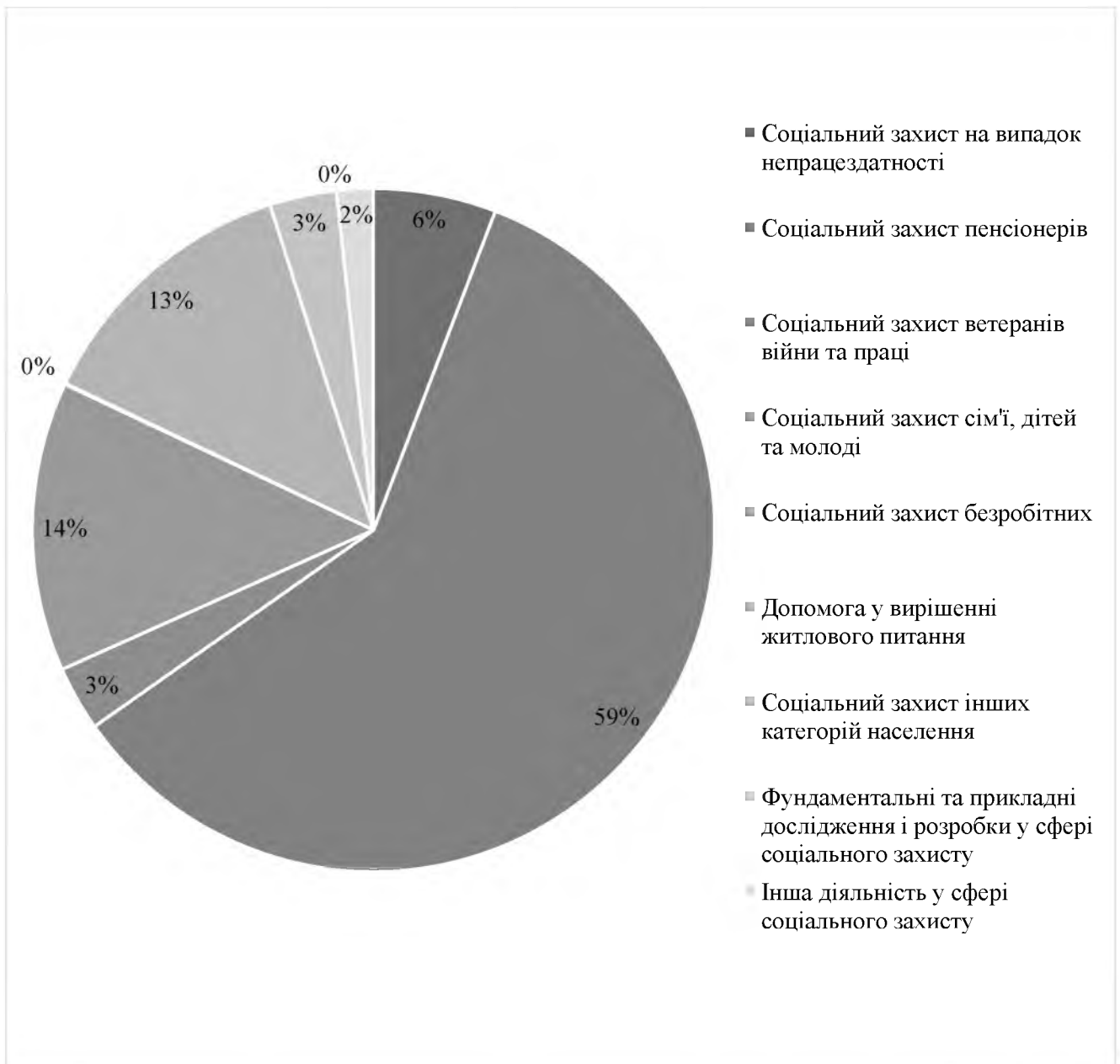
Всього видатки Міністерства соціальної політики скоротили на 9,8 млрд грн (на 8,3%), а видатки Пенсійного фонду збільшили на 29,7 млрд грн (на 17,2%). На жаль, вищезазначені зміни фактично припиняють державну підтримку багатьох соціальних ініціатив, що негативно вплине на розвиток сфери на місцях.

Соціальний захист та соціальне забезпечення в Україні здійснюються за багатьма напрямками, які класифікуються як видатки на:

- соціальний захист на випадок непрацездатності;

- соціальний захист пенсіонерів;
- соціальний захист ветеранів війни та праці;
- соціальний захист сім'ї, дітей та молоді;
- соціальний захист безробітних;
- допомога у вирішенні житлового питання;
- соціальний захист інших категорій населення;
- фундаментальні та прикладні дослідження і розробки у сфері соціального захисту;
- інша діяльність у сфері соціального захисту.

Здійснюються дані видатки переважно за рахунок бюджетних коштів та єдиного соціального внеску. Розподіл видатків за цими напрямками здійснюється наступним чином (рис. 2.1).

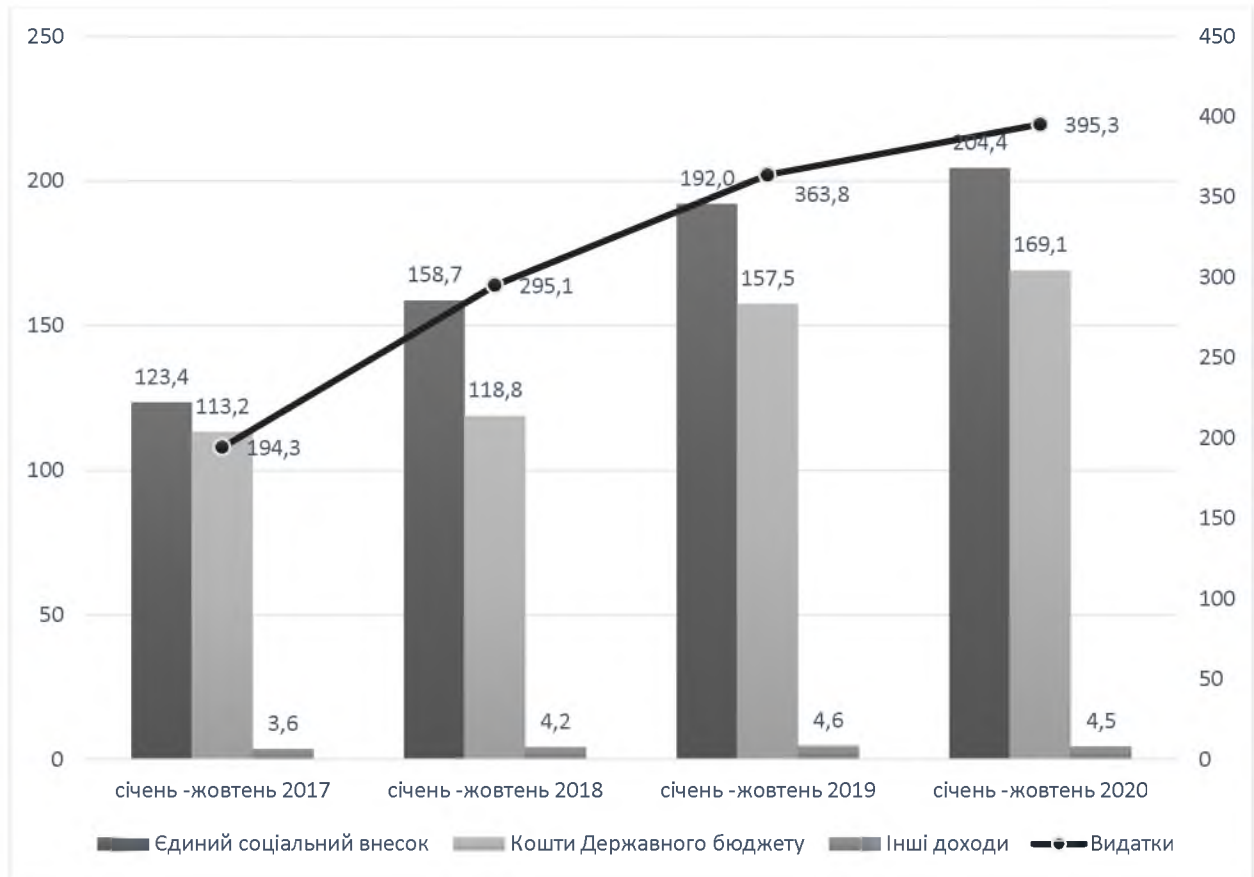
Рис. 2.1. Структура видатків зведеного бюджету на соціальний захист та соціальне забезпечення у 2019 р.

Примітка. Складено автором за даними [33].

Як бачимо із рис. 2.1, вагоме місце у сфері фінансування соціального захисту та соціального забезпечення посідають видатки на соціальний захист пенсіонерів. Так, у 2019 р. видатки на соціальний захист пенсіонерів становили 59% усіх видатків на соціальний захист. Другою за обсягом є стаття про соціальний захист сім'ї, дітей та молоді, питома вага від загальної суми у 2019 р. становила 14%. Найменшу ж питому вагу у видатках на соціальний захист, які фінансуються за рахунок коштів державного бюджету, становлять видатки

на безробітних та видатки на фундаментальні дослідження і розробки у сфері соціального захисту, що свідчить про недостатню увагу держави до забезпечення безробітних та до наукових досліджень у цій сфері. У свою чергу, це породжує безліч проблем, які потребують ґрунтовного вивчення та аналізу.

Тому доцільним є дослідження формування та виконання бюджету Пенсійного фонду України (рис. 2.2).

Рис. 2.2. Динаміка доходів та видатків Пенсійного фонду України у 2017 – 2020 рр., млрд. грн.

Примітка. Складено автором за даними [21 – 23].

Пенсійне забезпечення відіграє провідну роль у системі соціального захисту та пов'язане з багаторівневим та багатовекторним розподілом та перерозподілом фінансових ресурсів. Пенсія виступає інструментом фінансового забезпечення населення, що застосовується для окремих осіб, визначається діючим в країні законодавством та пов'язана з функціонуванням системи державного та недержавного пенсійного захисту.

			зміни			зміни			зміни
за рахунок власних надходжень	228,3	226,7	99,3	254,2	259,2	101,9	303,5	303,1	99,9
за рахунок коштів Державного бюджету України на фінансове забезпечення виплати пенсій, надбавок та підвищень до пенсій, призначених за пенсійними програмами	67,1	64,8	96,5	104,5	99,4	95,2	123,8	121,5	98,2
за рахунок коштів Державного бюджету України на виплату пільг і житлових субсидій громадянам на оплату житлово-комунальних послуг у готівковій формі	-	-	-	-	-	-	10,8	10,8	0
Всього видатків	295,4	291,5	98,7	358,7	358,6	99,9	438,6	435,9	99,4

Примітка. Складено автором за даними [21 – 23].

Отже, здійснення планування та виконання видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення в Україні здійснюється відносно точно, але не завжди неефективно, оскільки не враховуються багато соціально-економічних факторів розвитку суспільства, а також не забезпечуються у достатній кількості соціальні потреби суспільства. При цьому, значна частина видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення, зокрема пенсіонерів, здійснюється за рахунок коштів Пенсійного фонду України, який ще залишається у значній кількості дотаційним.

2.2. Аналіз сучасного стану реалізації соціального захисту та соціального забезпечення в Україні

Соціальний захист та соціальне забезпечення – найбільша видаткова стаття зведеного бюджету України, яка за обсягом випереджає охорону здоров'я, освіту та видатки на економічну діяльність.

З метою визначення рівня фінансування соціального захисту проаналізуємо динаміку частки видатків Зведеного бюджету України на соціальний захист та соціальне забезпечення у видатках зведеного бюджету та у ВВП протягом 2015 – 2019 рр. (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення у видатках зведеного бюджету та ВВП в Україні

Показники	Роки				
	2015	2016	2017	2018	2019
ВВП, млрд. грн.	1975,5	2383,1	2982,9	3558,7	3974,6
Видатки зведеного бюджету, млрд. грн.	679,9	835,8	1057,0	1250,2	1372,4
Видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення, млрд. грн.	176,3	258,3	285,8	309,4	321,8
Частка видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення у видатках зведеного бюджету, %	25,93	30,90	27,04	24,75	23,45
Частка видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення у ВВП, %	8,92	10,84	9,58	8,69	8,10

Примітка. Складено автором за даними [9; 29 – 33].

На основі даних табл. 2.3 видно, що у 2016 р. частка видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення у видатках зведеного бюджету та ВВП досягла найвищого рівня та становила 30,9 % та 10,84 % відповідно. Частка видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення в загальній

структурі зведеного бюджету протягом 2015 – 2019 рр. характеризується спадною тенденцією починаючи з 2016 р., від 30,9 % у 2016 р. до 23,4 5% у 2019 р. Коливання видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення за аналізований період у ВВП у межах 8,1 – 10,84 % є доволі значним та свідчить про значимість соціальної функції держави щодо соціального забезпечення й соціального захисту в Україні.

Такий розподіл частки видатків на соціальний захист в загальній сумі видатків зведеного бюджету в Україні є схожим до відповідного розподілу в деяких Європейських країнах. Зокрема в Італії цей показник становить близько 28,9 %, у Німеччині – 25,0 %, у Польщі – 19,4 %. Значно нижчим від України цей показник є в Ісландії – 15,7%, у Канаді – 17,2 %, в Ірландії – 17,0 %; а вищим – в Австрії – 28,0 %, Бельгії – 29,2 %, Данії – 28,8 % [68].

Проте обсяг видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення, що відображається у зведеному бюджеті, не розкриває реального обсягу всього бюджетного фінансування, яке спрямовується в Україні на сферу соціального захисту та соціального забезпечення. Це пояснюється тим, що, відповідно до діючої системи бухгалтерського обліку, деякі складники видатків на фінансування соціальних послуг, соціальних виплат та інших заходів соціального захисту включаються до інших видаткових статей бюджету, а саме: видатків на житлово-комунальне господарство, освіту, духовний і фізичний розвиток, охорону здоров'я, громадський порядок та оборону тощо.

Видатки на сферу соціального захисту та соціального забезпечення можна знайти практично в кожній із видаткових статей бюджету відповідно до функціональної класифікації видатків. Наприклад, видатки за статтею «Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на облаштування закладів, які надають соціальні послуги дітям та молоді» фактично належать до видатків на сферу соціального захисту та соціального забезпечення, проте формально вони обліковуються за видатковою статтею бюджету «Загальнодержавні видатки».

Інший приклад – видаткова стаття «Компенсація збитків Пенсійного фонду, викликаних упровадженням спеціальної ставки для платників фіксованого сільськогосподарського податку». Видатки за цією статтею логічно було б віднести до видатків на сферу соціального захисту та соціального забезпечення, але вони включаються до видаткової статті бюджету «Економічна діяльність». Ще одним прикладом є стаття «Фінансова підтримка санаторно-курортних закладів», за якою фінансуються державні програми оздоровлення ветеранів війни, інвалідів, громадян, постраждалих унаслідок Чорнобильської катастрофи, дітей і молоді та ін. Однак ці видатки належать до видаткової статті «Охорона здоров'я», хоча, зважаючи на цільові групи, більш доцільно було б відносити їх до видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення.

Таким чином, реальний обсяг видатків на сферу соціального захисту та соціального забезпечення значно перевищує ту їхню частину, що проходить у зведеному бюджеті України за видатковою статтею «Соціальний захист та соціальне забезпечення».

Щоб побачити реальний обсяг видатків на сферу соціального захисту та соціального забезпечення в Україні, необхідно визначити ті з них, які на практиці фінансуються за рахунок інших видаткових статей бюджету, але фактично спрямовуються на вирішення окремих питань у сфері соціального захисту та соціального забезпечення (табл. 2.4).

Як видно із табл. 2.4, частка видатків соціального спрямування відносно ВВП у 2015 – 2019 рр. характеризується спадною тенденцією. Обсяг видатків зведеного бюджету та цільових позабюджетних фондів у 2019 р. в Україні становив 782,5 млрд. грн., або 19,7 % ВВП. Для порівняння, обсяг видатків, які безпосередньо обраховуються за бюджетною функцією «Соціальний захист та соціальне забезпечення», у бюджеті 2019 р. становив 321,8 млрд. грн., або 8,1% ВВП. Згідно з поданими розрахунками, загальний обсяг видатків на сферу соціального захисту та соціального забезпечення в Україні є доволі значним навіть порівняно з розвиненими країнами.

Динаміка зростання різних категорій видатків на сферу соціального захисту та соціального забезпечення, млрд. грн.

Категорії видатків	Роки				
	2015	2016	2017	2018	2019
Соціальний захист і соціальне забезпечення	176,3	258,3	285,8	309,4	321,8
Фонд соціального страхування України	14,7	15,1	16,8	19,7	29,2
Пенсійний фонд України	210,8	202,1	226,7	259,2	303,1
Охорона здоров'я	71,0	75,5	102,4	115,9	128,4
Соціальні видатки	472,8	551	631,7	704,2	782,5
ВВП	1975,5	2383,1	2982,9	3558,7	3974,6
% до ВВП	23,9	23,1	21,2	19,8	19,7

Примітки:

1. Складено автором за даними [19 – 33].
2. У 2017 р. було створено Фонд соціального страхування України шляхом об'єднання Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України та Фонду соціального страхування від тимчасової втрати працездатності.

Однак попри значний обсяг соціальних видатків якість соціальних послуг та інших заходів соціального захисту в Україні досі залишається відносно низькою порівняно з іншими країнами, а соціальні потреби найбільш уразливих категорій населення не задовольняються достатньою мірою.

В Україні заходи соціального захисту поширюються на певні категорії громадян, визначені чинним законодавством. У державному та місцевих бюджетах фінансування соціального захисту цих категорій громадян можна прослідкувати за функціональною класифікацією видатків. Найбільша частка фінансування за видатковою статтею «Соціальний захист та соціальне забезпечення» впродовж 2015 – 2019 рр. припадала на категорії громадян, які

мають право на різні види соціального захисту: пенсіонери; сім'ї, діти та молодь; інші категорії населення, що мають право на соціальний захист.

Найбільшою за обсягом видатків є категорія пенсіонерів: 2019 р. обсяг фінансування за статтею «Соціальний захист пенсіонерів» становив 60% усіх видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення, а в 2018 р. зазначена категорія бюджетних видатків становила 51% усіх видатків за цією статтею [32; 33]. Значна частка цієї категорії у структурі інших видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення пояснюється, перш за все, зростанням частки людей пенсійного віку в загальній структурі населення України.

Соціальний захист та соціальне забезпечення в Україні здійснюється шляхом призначення пільг, здійснення соціальних та компенсаційних виплат, а також надання соціальних послуг, переважно державними або комунальними закладами системи соціального захисту (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Трансферти населенню у зведеному бюджеті України, млрд. грн.

Показник	Роки				
	2015	2016	2017	2018	2019
Виплата пенсії і допомоги	96,2	144,1	134,6	151,3	182,9
Стипендії	1,3	1,3	3,9	5,2	5,1
Інші виплати населенню	72,9	107,7	140,1	144,2	124,3
Виплата пільг і житлових субсидій громадянам	-	-	-	-	10,8

Примітка. Складено автором за даними [19 – 23; 29 – 33].

З табл. 2.5 спостерігаємо стійке зростання трансфертних виплат населенню у період з 2015 р. по 2019 р. До 2019 р. в Україні виплата пільг і житлових субсидій громадянам надавалася у натуральній формі шляхом перерахунку коштів на рахунок відповідних державних або комунальних установ та організацій. Однак, у 2019 році відбулася монетизація субсидій, тобто виплата адресної допомоги громадянам. Такі зміни можна розглядати як

позитивний сигнал, адже переважання адресної допомоги є типовим для найбільш розвинутих країн світу.

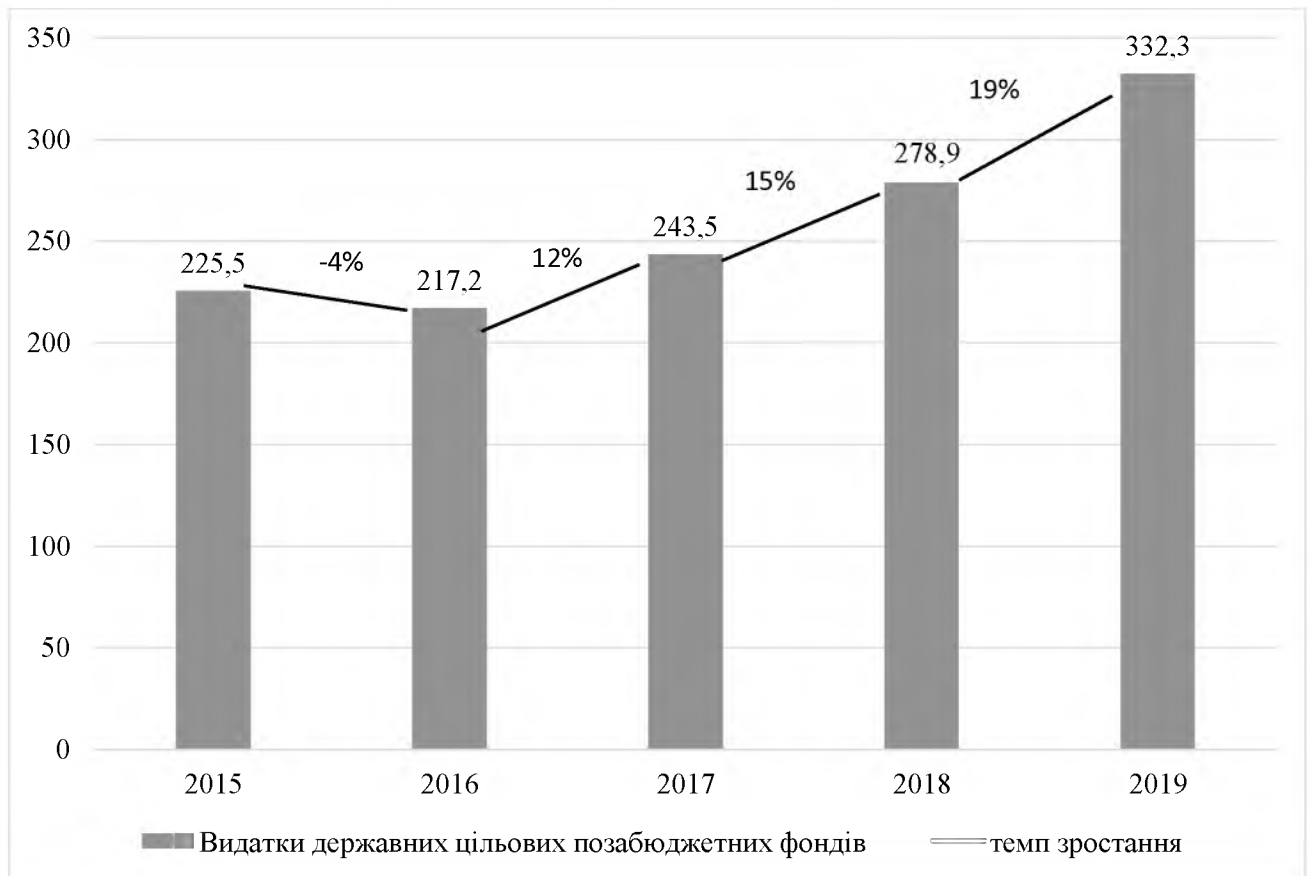
Як засвідчує міжнародний досвід, у міру того, як країна економічно розвивається, можливості для використання адресної допомоги як одного із заходів соціального захисту збільшуються. З економічним розвитком країни все більша частка робочої сили залучається до діяльності в офіційному секторі економіки, а фінансова інфраструктура стає доступною для дедалі більшої кількості людей, що дає державі можливість простіше відстежувати рівень доходів своїх громадян та оцінювати рівень бідності як окремих домогосподарств, так і країни загалом.

Фінансування заходів соціального захисту в Україні відбувається частково за рахунок державних цільових позабюджетних фондів, а саме: Фонду соціального страхування України та Пенсійного фонду України. Видатки на соціальне страхування, що фінансуються з державних цільових позабюджетних фондів, становлять значну частку видатків на соціальний захист громадян України (рис. 2.3).

Із рис 2.3 видно, що абсолютний показник видатків державних цільових позабюджетних фондів зростає: із 225,5 млрд. грн. до 332,3 млрд. грн. за період із 2015 по 2019 р., а в 2019 р. – на 47% порівняно з 2015 р.

Соціальні потреби найбільш незахищених прошарків населення задовольняються недостатньою мірою. Високий рівень бідності в Україні, особливо серед сімей із дітьми або непрацездатними особами працездатного віку та сімей, де один із членів має інвалідність, свідчить про недостатню ефективність підтримки найбільш соціально незахищених категорій населення. Про те, що система соціального захисту та соціального забезпечення в Україні не відповідає європейським стандартам, свідчить аналіз таких соціальних стандартів та нормативів, як прожитковий мінімум, мінімальна заробітна плата та мінімальна пенсія.

Рис. 2.3. Видатки державних цільових позабюджетних фондів

Примітка. Складено автором за даними [19 – 28].

Державні соціальні стандарти і нормативи встановлюються для визначення механізму реалізації соціальних прав та державних соціальних гарантій громадян, установлених Конституцією України. На основі соціальних стандартів визначаються розміри основних соціальних гарантій: мінімальна заробітна плата, мінімальна пенсія за віком, інші види соціальних та компенсаційних виплат. Вони використовуються для визначення та обґрунтування розмірів видатків державного бюджету України, місцевих бюджетів та державних цільових позабюджетних фондів.

Отже, система заходів соціального захисту та наявні програми соціального спрямування не є ефективними засобами покращення соціального захисту населення. Це також означає, що обсяг соціальних трансфертів, які мають на меті зниження рівня бідності, можна значно зменшити, якщо вони будуть адресними і спрямовуватимуться безпосередньо малозабезпеченим

категоріям населення. За таких умов виникає потреба провести глибокий аналіз системи наявних заходів соціального захисту та видів соціального забезпечення, щоб запровадити механізми, які дають змогу надавати соціальну допомогу та інші заходи соціальної підтримки тим категоріям населення, які дійсно її потребують.

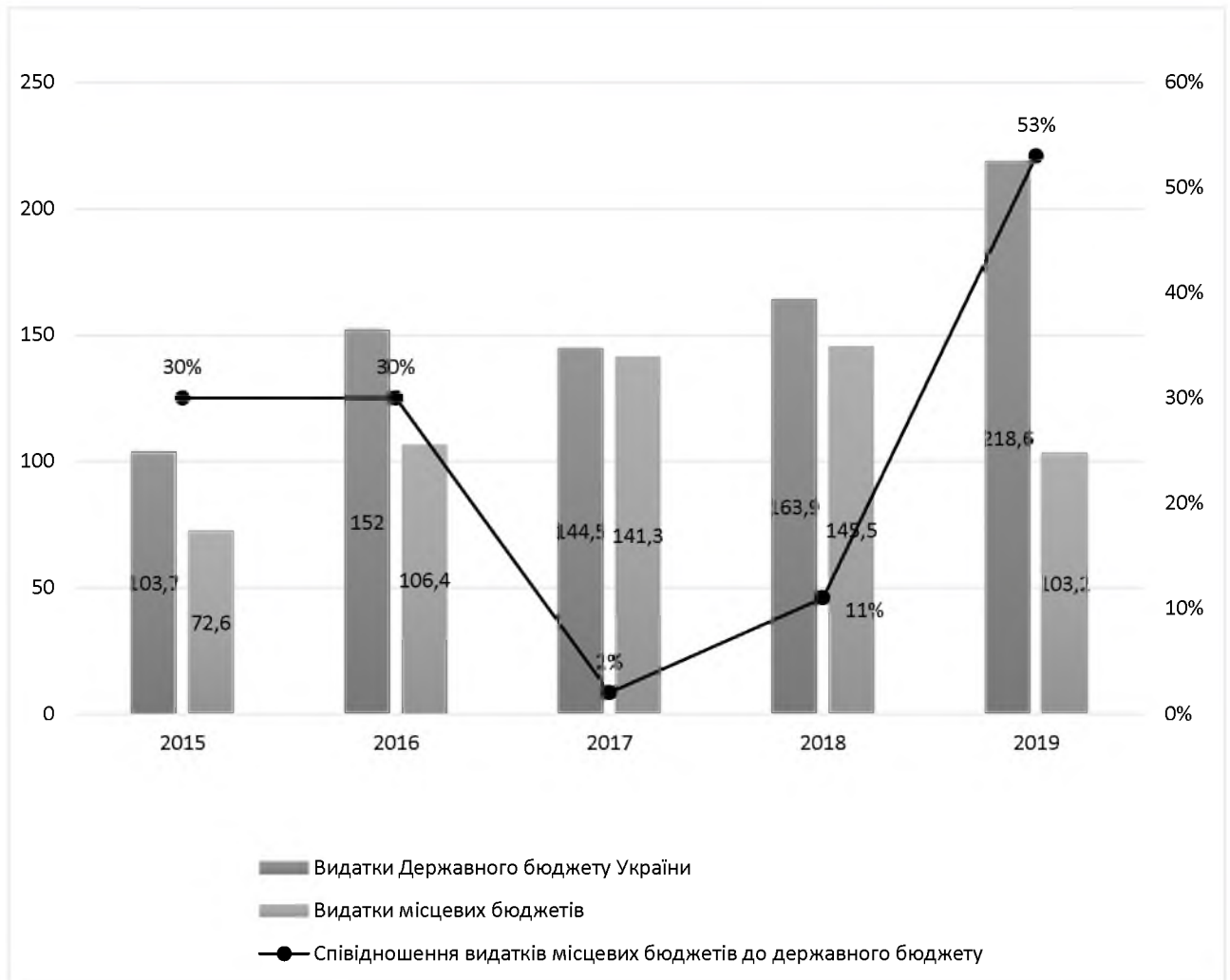
2.3. Оцінка рівня здійснення видатків соціального захисту та соціального забезпечення на місцевому рівні

В Україні триває процес децентралізації державних фінансів, розпочатий у 2014 – 2015 рр. Відповідно до Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, основними повноваженнями органів місцевого самоврядування базового рівня у сфері соціального захисту населення визначено забезпечення розвитку об'єктів соціального та культурного призначення та надання соціальної допомоги через територіальні центри. Структурні підрозділи територіальних органів центральних органів виконавчої влади на базовому рівні вповноважені також надавати низку послуг соціального захисту населення, зокрема здійснювати виплату пенсій, субсидій, компенсацій, забезпечувати надання пільг тощо [57].

В аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень «Місьцеве самоврядування в Україні: стан та перспективи розвитку» зазначається, що дієвість органів місцевого самоврядування з позицій населення виявляється насамперед через рівень та якість надання соціальних послуг. Практика свідчить, що понад 90% усіх послуг надаються саме органами місцевого самоврядування. Водночас досі в Україні не прийнято єдиного нормативного акта, який би визначав поняття публічних, адміністративних та муніципальних послуг; наводив перелік послуг, які повинні обов'язково надаватись органами місцевого самоврядування; регламентував цей процес та визначав стандарти якості послуг. У жодному законодавчому акті надання

послуг не визначається як необхідна складова діяльності ні органів місцевого самоврядування, ні органів державної влади [41, с. 21].

Тому, для більш якісного аналізу надання соціальних послуг слід розглянути динаміку зміни видатків Державного бюджету України та місцевих бюджетів на соціальний захист і соціальне забезпечення протягом 2015 – 2019 рр. (рис. 2.4).

Рис. 2.4. Динаміка видатків Державного бюджету України та місцевих бюджетів на соціальний захист і соціальне забезпечення у 2015–2019 рр., млрд. грн.

Примітка. Складено автором за даними [29 – 33].

Як видно з рис. 2.4, найбільш рівномірний розподіл видатків на соціальний захист між державним та місцевими бюджетами був у 2017 р, де перевищення видатків на соціальний захист із державного бюджету над місцевими бюджетами становило лише 2%. В інші роки, спостерігаються значні диспропорції здійснених видатків, особливо яскраво це спостерігається у 2019 р, де вищезазначений показник становить 53%. Тобто, фінансування соціального захисту із державного бюджету на 53% вище, ніж із місцевих бюджетів, що свідчить про посилення ролі держави у забезпеченні соціального захисту, в той час, як роль місцевих бюджетів у цьому процесі зменшується. Якщо розглядати це явище з позицій проведення децентралізації, то такий розподіл видатків є нелогічним і свідчить про певні дисбаланси у проведенні децентралізації.

Розглянемо детальніше склад видатків Державного бюджету України та місцевих бюджетів на соціальний захист і соціальне забезпечення у 2017 – 2019 рр. (табл. 2.6).

З даних табл. 2.6 видно, що основною статтею соціальних видатків державного бюджету є соціальний захист пенсіонерів (близько 90%), а місцевих бюджетів – соціальних захист сім'ї, дітей та молоді та допомога у вирішенні житлового питання (близько 40%). Найменша частка видатків на соціальний захист припадає на іншу діяльність у сфері соціального захисту із державного бюджету (близько 0,2%), та на соціальний захист інших категорій населення – із місцевих бюджетів (близько 3,5%).

Однак, аналізуючи 2019 р. спостерігаємо значні відмінності у розподілі видаткових повноважень на соціальний захист між державним бюджетом та місцевими бюджетами. Зокрема, зростає частка видатків на соціальний захист пенсіонерів у видатках місцевих бюджетів із 4,81 % у 2017 р. до 8,72 % у 2019 р. з одночасним зменшенням фінансування цього показника із державного бюджету з 92,32 % у 2017 р. до 83,39 % у 2019 р. Тобто відбувся перерозподіл видатків на фінансування соціального захисту пенсіонерів із державного

бюджету до місцевих бюджетів, тобто, можна зауважити, що було здійснено часткову децентралізацію по вище зазначеному показнику.

Таблиця 2.6

Видатки Державного бюджету та місцевих бюджетів на соціальний захист і соціальне забезпечення в Україні у 2017 – 2019 рр., млрд. грн.

Показники	Державний бюджет			Місцеві бюджети		
	Роки					
	2017	2018	2019	2017	2018	2019
Соціальний захист та соціальне забезпечення	144,5	163,9	218,6	141,3	145,5	103,2
Соціальний захист на випадок непрацевдатності	2,1	1,7	2,7	10,8	14,4	16
<i>Частка, %</i>	<i>1,45</i>	<i>1,04</i>	<i>1,24</i>	<i>7,64</i>	<i>9,90</i>	<i>15,50</i>
Соціальний захист пенсіонерів	133,5	150,1	182,3	6,8	7,8	9,0
<i>Частка, %</i>	<i>92,39</i>	<i>91,58</i>	<i>83,39</i>	<i>4,81</i>	<i>5,36</i>	<i>8,72</i>
Соціальний захист ветеранів війни та праці	1,5	1,4	1,4	5,3	8,8	8,4
<i>Частка, %</i>	<i>1,04</i>	<i>0,85</i>	<i>0,64</i>	<i>3,75</i>	<i>6,05</i>	<i>8,14</i>
Соціальний захист сім'ї, дітей та молоді	0,1	0,1	0,1	44,1	41,8	44
<i>Частка, %</i>	<i>0,07</i>	<i>0,06</i>	<i>0,05</i>	<i>31,21</i>	<i>28,73</i>	<i>42,64</i>
Допомога у вирішенні житлового питання	1,6	3,8	25,5	67,1	65,4	16,3
<i>Частка, %</i>	<i>1,11</i>	<i>2,32</i>	<i>11,67</i>	<i>47,49</i>	<i>44,95</i>	<i>15,79</i>
Соціальний захист інших категорій населення	5,7	6,2	6,2	3,8	3,0	4,0
<i>Частка, %</i>	<i>3,94</i>	<i>3,78</i>	<i>2,84</i>	<i>2,69</i>	<i>2,06</i>	<i>3,88</i>
Інша діяльність у сфері соціального захисту	0,1	0,4	0,2	3,4	4,2	5,5
<i>Частка, %</i>	<i>0,07</i>	<i>0,24</i>	<i>0,09</i>	<i>2,41</i>	<i>2,89</i>	<i>5,33</i>

Примітка. Складено автором за даними [31 – 33]

У 2019 р. децентралізацію видатків на соціальний захист ми можемо спостерігати по такій статті видатків, як соціальний захист пенсіонерів. При цьому централізація видатків на соціальний захист відбулася за такою статтею як допомога у вирішенні житлового питання. Без змін залишилися такі статті видатків як соціальний захист на випадок непрацевдатності, соціальний захист

ветеранів війни та праці, соціальний захист сім'ї, дітей та молоді, соціальний захист інших категорій населення, інша діяльність у сфері соціального захисту.

Отже, протягом 2015 – 2019 рр. здійснювалися значні видатки державного бюджету та місцевих бюджетів на соціальне забезпечення, однак цих коштів не вистачає для ефективного вирішення проблеми соціального захисту населення в Україні.

Оскільки видатки місцевих бюджетів на соціальний захист та соціальне забезпечення відіграють важливу роль у захисті населення та безпосередньо впливають на покращення добробуту людей, важливо розглянути та проаналізувати їхню структуру детальніше впродовж 2015–2019 рр. (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Видатки місцевих бюджетів на соціальний захист і соціальне забезпечення в Україні у 2015 – 2019 рр., млрд. грн.

Показники	Роки						Відхилення 2019/2015	
	2015	2016	2017	2018	2019	абс.	Відн., %	
Соціальний захист та соціальне забезпечення	72,6	106,4	141,3	145,5	103,2	30,6	42	
Соціальний захист на випадок непрацевдатності	7,4	8,8	10,8	14,4	16,0	8,6	116	
Соціальний захист пенсіонерів	4,8	5,0	6,8	7,8	9,0	4,2	88	
Соціальний захист ветеранів війни та праці	4,4	5,7	5,3	8,8	8,4	4	91	
Соціальний захист сім'ї, дітей та молоді	36,4	40,7	44,1	41,8	44	7,6	21	
Допомога у вирішенні житлового питання	14,1	40,3	67,1	65,4	16,3	2,2	16	
Соціальний захист інших категорій населення	3,5	3,2	3,8	3,0	4,0	0,5	14	
Інша діяльність у сфері соціального захисту	1,9	2,6	3,4	4,2	5,5	3,6	189	

Примітка. Складено автором за даними [29 – 33]

Варто зазначити, що видатки місцевих бюджетів на соціальний захист та соціальне забезпечення зросли на 30,6 млрд. грн. у 2019 р. порівняно з 2015 р. За всіма показниками також спостерігається позитивна динаміка, зокрема значно зросли видатки бюджету на соціальний захист на випадок непрацездатності на 116% і у 2019 р. становили 16 млрд. грн., зокрема це виплати, передбачені на державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам, на допомогу по догляду за інвалідом 1 чи 2 групи внаслідок психічного розладу, на будинки-інтернати для малолітніх інвалідів, на навчання та трудове влаштування інвалідів, також це кошти, які виділяються для фінансування центрів соціальної реабілітації дітей-інвалідів та центрів професійної реабілітації інвалідів. На наш погляд, підтримка цієї категорії осіб є обов'язковою з боку органів місцевого самоврядування, адже це ті особи, які неспроможні самостійно забезпечити себе.

Видатки з місцевих бюджетів на соціальний захист сім'ї, дітей та молоді зросли у відносному значенні на 21% у 2019 р. порівняно з 2015 р., а в абсолютному – 7,6 млрд. грн. Також досить суттєво зросли видатки на соціальний захист пенсіонерів на 4,2 млрд. грн. або 88%, соціальний захист ветеранів війни та праці – 4 млрд. грн, або 91%.

Важливим показником при дослідженні соціальних видатків місцевих бюджетів є їх аналіз у розрізі територій. Це дасть змогу розглянути рівень забезпечення місцевого населення у різних адміністративних одиницях (табл. 2.8).

За даними табл. 2.8 видно, що у 2019 р. середній розмір видатків місцевих бюджетів на соціальний захист та соціальне забезпечення малозабезпечених сімей становив 39,9 млрд. грн., розмах варіації між максимальним та мінімальним значенням становив 4,4 рази. Високі показники були у Дніпропетровській, Одеській, Харківській, Донецькій та Львівських областях – понад 60 млрд. грн., а найнижчий рівень у Чернівецькій,

Кіровоградській та Волинській областях – близько 20 млрд. грн. Загалом по всіх областях спостерігається позитивна динаміка збільшення обсягів видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення малозабезпечених сімей окрім Луганської області, що пояснюється втратою контролю Україною на значній частині території цієї області та проведенням там військових операцій.

Таблиця 2.8

**Видатки місцевих бюджетів на соціальний захист та соціальне
забезпечення малозабезпечених сімей, млрд. грн.**

Область	Роки					Відхилення 2019/2015	
	2015	2016	2017	2018	2019	абс.	відн., %
Вінницька обл.	18,7	22,2	24,7	31,8	36,4	17,7	94,7
Волинська обл.	11,7	13,8	15,5	19,4	22,7	11,0	94,0
Дніпропетровська обл.	46,3	56,6	56,8	70,9	89,1	42,8	92,4
Донецька обл.	56,4	52,8	41,9	50,1	64,6	8,2	14,5
Житомирська обл.	15,3	18,1	20,2	25,6	29,1	13,8	90,2
Закарпатська обл.	12,6	14,8	16,5	20,5	23,9	11,3	89,7
Запорізька обл.	23,9	26,7	30,8	38,4	45,2	21,3	89,1
Івано-Франківська обл.	15,3	18,6	21,2	27,2	31,2	15,9	103,9
Київська обл.	22,5	26,5	28,7	36,5	45,7	23,2	103,1
Кіровоградська обл.	11,6	13,8	15,1	19,4	22,0	10,4	89,7
Луганська обл.	26,0	23,6	16,1	19,5	24,4	-1,6	-6,2
Львівська обл.	30,3	36,1	39,9	51,3	61,9	31,6	104,3
Миколаївська обл.	13,9	16,4	18,2	22,6	26,7	12,8	92,1
Одеська обл.	31,6	41,6	45,2	57,2	74,2	42,6	134,8
Полтавська обл.	18,0	21,5	24,3	30,7	36,4	18,4	102,2
Рівненська обл.	13,6	15,8	17,4	22,4	25,3	11,7	86,0
Сумська обл.	13,3	16,2	18,3	22,9	26,5	13,2	99,2
Тернопільська обл.	11,4	14,2	16,5	20,9	23,7	12,3	107,9
Харківська обл.	35,4	42,7	46,7	59,8	71,7	36,3	102,5
Херсонська обл.	12,2	15,5	16,8	21,7	26,3	14,1	115,6
Хмельницька обл.	15,1	18,1	20,5	26,1	30,0	14,9	98,7
Черкаська обл.	15,4	18,3	21,0	26,9	30,6	15,2	98,7
Чернівецька обл.	9,9	11,9	13,4	17,5	20,2	10,3	104,0
Чернігівська обл.	12,8	15,1	17,3	21,6	24,6	11,8	92,2
Максимальне значення	56,4	56,6	56,8	70,9	89,1	32,7	58,0
Мінімальне значення	9,9	11,9	13,4	17,5	20,2	10,3	104,0
Середнє значення	21,5	24,6	25,9	32,7	39,3	17,8	82,6

Примітка. Складено автором за даними [14]

Результати проведеного дослідження свідчать про високий рівень диференціації видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення у розрізі регіонів, що негативно позначається на рівні соціального захисту та соціального забезпечення в країні загалом.

Отже, забезпечення ефективного здійснення видатків соціального захисту та соціального забезпечення відбувається на досить низькому рівні як з боку держави, так і з позицій органів місцевого самоврядування, так як існує значна диспропорція у розподілі фінансових ресурсів, у тому числі на фінансування видатків соціального захисту та соціального забезпечення.

Висновки до другого розділу

Аналіз вітчизняної практики планування та виконання видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення дозволяє сформулювати такі висновки:

1. Проводячи моніторинг динаміки планування та виконання видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення ми визначили, що виконання плану майже по всіх статтях видатків становить 98% і вище, що свідчить про адекватність здійсненого планування видатків в Україні. Вагоме місце у сфері фінансування соціального захисту та соціального забезпечення посідають видатки на соціальний захист пенсіонерів, що становили у 2019 р. 59% усіх видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення.

2. Дослідження формування та виконання бюджету Пенсійного фонду України, дозволило визначити, що лєвова частка фінансування видатків Пенсійного фонду відбувається за рахунок власних надходжень, при цьому планові та фактичні показники практично рівні, що свідчить про високий

рівень планування видатків Пенсійного фонду України. При цьому, досить значною залишається частка фінансування видатків за рахунок Державного бюджету, що свідчить про значні проблеми у власних фінансових ресурсах Пенсійного фонду.

3. Аналіз сучасного стану реалізації соціального захисту та соціального забезпечення в Україні дозволяє зробити висновок, що соціальний захист та соціальне забезпечення є найбільшою статтею видатків зведеного бюджету України, яка за обсягом випереджає охорону здоров'я, освіту та видатки на економічну діяльність. Встановлено, що частка видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення в загальній структурі зведеного бюджету протягом 2015 – 2019 рр. характеризується спадною тенденцією починаючи з 2016 р., від 30,9 % у 2016. р. до 23,4 5% у 2019 р. Коливання видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення за аналізований період у ВВП у межах 8,1 – 10,84 % є доволі значним та свідчить про значимість соціальної функції держави щодо соціального забезпечення й соціального захисту в Україні.

4. Проводячи оцінку рівня здійснення видатків соціального захисту та соціального забезпечення на місцевому рівні можна зазначити, що органи місцевого самоврядування беруть активну участь у плануванні та виконанні видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення. Визначено, що основною статтею видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення з місцевих бюджетів є фінансування соціального захисту сім'ї, дітей та молоді та допомога у вирішенні житлового питання (близько 40%). Загалом, видатки місцевих бюджетів на соціальний захист та соціальне забезпечення зросли на 30,6 млрд. грн. у 2019 р. порівняно з 2015 р.

5. Аналіз видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення у розрізі регіонів дозволив встановити, що існує високий рівень диференціації цих видатків між адміністративними територіями, що негативно позначається на рівні соціального захисту та соціального забезпечення в країні загалом.

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУ ПЛАНУВАННЯ ТА ВИКОНАННЯ ВИДАТКІВ НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ТА СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

3.1. Зарубіжний досвід здійснення видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення

Фінансування системи соціального забезпечення безпосередньо впливає на розподіл доходів населення шляхом перерозподілу ресурсів, які акумулюються у вигляді внесків або податків сплачених певними економічно активними особами, підприємствами та установами на користь інших залежних осіб. Отже, наслідком впливу системи соціального забезпечення на розподіл доходів і споживання між різними домашніми господарствами може бути зміна їх сукупних обсягів. Розподіл доходів позначається на структурі та обсязі сукупного попиту а отже, на розмірі ВВП [44].

Залежно від рівня розвитку економіки, національні системи соціального забезпечення перерозподіляють до 30 % ВВП. На сучасному етапі в Європейському Союзі продовжується зниження частки ВВП, що спрямовується на соціальні виплати. Європейські країни суттєво різняться за обсягом соціальних видатків у відсотках до ВВП. Якщо Швеція, Франція, Данія, Австрія витрачають на соціальні виплати до третини ВВП, то Ірландія, Словаччина, Чехія лише близько 16 % [50].

Для того щоб визначити, які видатки належать до соціальних, можна використати класифікацію соціальних видатків, що застосовується Організацією економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), згідно якої соціальні видатки згруповані за дев'ятьма категоріями (табл.3.1). Таким чином,

на формування системи соціального забезпечення впливає механізм групування соціальних видатків.

В цілому, до соціальних видатків відноситься забезпечення через державні (або приватні) установи соціальних допомог та інших виплат, що надаються домогосподарствам і приватним особам з метою надання підтримки в ситуаціях, які негативно позначаються на їх матеріальному становищі. Такі допомоги надаються у грошовій або у натуральній формі у вигляді товарів та послуг [51].

Таблиця 3.1

Класифікація видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення, що застосовується ОЕСР

Тип видатків	Вид забезпечення
Піклування про літніх людей	Звичайні пенсії, пенсії особам, які достроково пішли у відставку, допомога на дому та послуги за місцем проживання
Піклування про членів сімей військовослужбовців та постраждалих у катастрофах	Пенсії та допомога на поховання
Допомога у разі недієздатності та тимчасової непрацездатності	Послуги з догляду, допомога у разі недієздатності, допомога постраждалим від аварії на робочому місці та допомога у разі нещасних випадків, виплати у зв'язку з непрацездатністю працівників
Охорона здоров'я	Видатки на лікування у стаціонарних медичних закладах та амбулаторне лікування, оплата медичних препаратів та виплати на превентивне лікування
Сім'я та діти	Допомога на дитину та пільгові кредити, допомога по догляду за дитиною, допомога при вагітності та при пологах, допомога самотнім батькам
Діяльність щодо розвитку ринку праці	Послуги з працевлаштування, фінансування освітніх заходів для молоді та заходів з працевлаштування для непрацездатних
Соціальна підтримка в разі безробіття	Допомога у разі безробіття, компенсації у разі звільнення, компенсації за дострокове звільнення, пов'язане з кон'юнктурою ринку
Забезпечення	Грошова допомога на купівлю та оренду житла

ЖИТЛОМ	
Інші заходи соціального захисту	Грошова допомога, яку не можна віднести до інших категорій, призначена малозабезпеченим верствам населення, а також інші соціальні послуги та заходи соціального захисту

Примітка. Складено автором за даними [51]

Одним з важливіших питань, що виникає у зв'язку із фінансуванням систем соціального забезпечення, є обрання механізму фінансування, за допомогою якого розподіляються ресурси та забезпечується фінансова рівновага між надходженнями та витратами до системи соціального забезпечення. В практиці розрізняють два механізми фінансування системи соціального забезпечення: шляхом розподілу податків та за рахунок страхових внесків.

Базою для фінансування шляхом розподілу податків можуть бути особисті доходи, капітал, прибуток або споживання (наприклад, податок на додану вартість). У цьому сенсі фінансування соціальних допомог є частиною загального бюджетного процесу, що знаходиться під державним контролем.

Механізм фінансування за рахунок податкових надходжень найчастіше пов'язаний із універсальними програмами допомоги, виплатами допомог усім мешканцям. Право на отримання соціальної допомоги в країнах ЄС зазвичай обумовлено тривалістю проживання. Так, для отримання допомоги в Іспанії необхідно проживання в країні від 3 до 5 років [1, с. 101]. У деяких країнах соціальна допомога надається всім, хто її потребує, в тому числі іноземцям, що законно проживають на території країни незалежно від тривалості проживання (Швеція, Фінляндія, Норвегія). В цих країнах соціальні послуги гарантуються як громадянські права. Прикладом універсальних допомог є універсальна пенсія за віком у Канаді, Данії і Новій Зеландії, яку іноді називають «демогрантом», а також послуги національних служб охорони здоров'я у Великій Британії та Італії. Ці допомоги є виразом солідарності на загальнодержавному рівні, на основі прав бенефіціаріїв як членів спільноти. Так, у багатьох країнах надання медичної допомоги, допомоги сім'ям з дітьми,

а також підтримки осіб із низькими доходами фінансуються з державного бюджету.

Фінансування шляхом розподілу податків, як правило, здійснюється із коштів державного бюджету (Великобританія, Франція, Португалія, Ірландія), регіональних або місцевих бюджетів (Австрія, Швеція, Італія, Іспанія та ін.), а також на змішаній основі. Єдиним виключенням можна вважати Бельгію, де у фінансуванні програм соціальної допомоги поряд з державою беруть участь, так звані, благодійні союзи.

Особливістю механізму фінансування за рахунок страхових внесків є те, що фінансові ресурси, які використовуються для виплати соціальних допомог, збираються із роботодавців та найманих працівників, охоплених системою соціального забезпечення, у вигляді внесків, а допомоги, які отримує працівник, засновані на його платежах до системи.

Внески відрізняються від податків тим, що зроблені внески підвищують рівень майбутніх соціальних допомог працівника. Податки використовуються для загальних витрат уряду, а платежі працівника не впливають на рівень допомог, які він отримає. Держава може також інколи залучатися до фінансування програми, або відповідно до встановленої формули, або шляхом субсидування, наприклад, покриваючи дефіцит. Якщо джерелом коштів є внески роботодавця і працівника (тобто без фінансування за рахунок податкових надходжень), програма називається самофінансованою. Внески можуть бути або однаковими для усіх, або залежати від доходів. Якщо вони утримуються з доходів, у багатьох випадках при визначенні застрахованого доходу використовуються максимальні та мінімальні розміри доходу. У більшості програм, що передбачають фінансування за рахунок внесків, облік сплачених внесків складає основу права для одержання допомог.

Останні декілька десятиліть у різних країнах триває дискусія щодо доцільності та ефективності децентралізації фінансування та надання соціальних послуг населенню. Як свідчить зарубіжний досвід, значна кількість

країн мають досить централізовані окремі сегменти системи соціального захисту населення, а інші – децентралізовані [66].

На фінансування системи соціального забезпечення всіх країн світу витрачається близько 17,2 % світового ВВП. [62]. Проте ці витрати в основному понесені країнами з високими рівнями доходів, тому такий середній показник не враховує більшості світового населення, яке живе у країнах з низьким рівнем доходів, у яких на фінансування соціального забезпечення населення спрямовуються значно менші ресурси.

Існує суттєва відмінність у структурі та обсягах витрат держав на соціальне забезпечення, що залежить від регіону особливості організації системи та рівня економічного розвитку країни. Так, якщо країни Європи витрачають на соціальне забезпечення від 20 до 30 % ВВП, то у більшості країн Азії на соціальну допомогу виділяється всього 4 – 6 % ВВП та значна частина цих коштів спрямовується на фінансування охорони здоров'я, а не на грошові трансферти, що забезпечують захист вразливих верств населення [62].

У цілому у країнах ЄС державні витрати на соціальний захист складають близько 40 % загальних державних витрат у таких країнах як Фінляндія, Норвегія, Швеція, Данія, Норвегія, Франція, Німеччина, Словаччина, Греція, Італія та Швейцарія. Найменшу частку державних витрат на соціальний захист, які складають менше 30% загальних державних витрат серед країн ЄС має Ісландія та Кіпр [67].

Найбільшою частка державного фінансування соціального захисту з місцевих бюджетів є в Данії та становить 56,5 % загальних державних витрат. Переважна більшість країн мають триканальну систему державного фінансування соціального захисту населення:

- за рахунок коштів державного бюджету;
- за рахунок коштів місцевих бюджетів;
- за рахунок фондів соціального страхування.

Однак такі країни, як Бельгія, Німеччина, Іспанія, Австрія та Швейцарія здійснюють фінансування соціального захисту населення за рахунок коштів регіональних органів влади.

Найвищу ступінь децентралізації фінансування з місцевих бюджетів соціального захисту інвалідності та непрацездатності має Данія (коефіцієнт децентралізації за витратами становить (98,6%), Румунія (51,5%), Фінляндія (48,1%) та Швеція (37,6%). Найвищий ступінь централізації фінансування цієї функції має Бельгія, Болгарія, Ірландія та Португалія [67].

Переважна частина країн Європи здійснює фінансування соціального захисту людей похилого віку за рахунок фондів соціального страхування, а також за рахунок витрат центрального уряду. Тільки за рахунок державного бюджету здійснюються такі виплати в Австрії. Однак у Швеції та Данії частина таких функцій та повноважень передані місцевим громадам, в яких коефіцієнт децентралізації державного фінансування пенсійного забезпечення становить 31,7 % та 85,2 % відповідно [67]. Окрім цього, в Швейцарії та Німеччині державні витрати на пенсійне забезпечення здійснюються виключно соціальними фондами страхування. Бельгія та Іспанія витрачають на фінансування пенсійного забезпечення також кошти регіональних органів влади [66].

Державні витрати на соціальний захист дітей та сім'ї тільки на центральному рівні здійснюються в таких країнах, як Ірландія, Нідерланди, Греція, Австрія. Найбільш децентралізоване фінансування цієї функції є у Франції, Хорватії, Польщі та Швеції. Однак Франція та Італія здійснюють фінансування соціального захисту дітей та сім'ї за активної участі та вагомої частки фінансування фондів соціального страхування.

Розподіл державних витрат на фінансування соціального захисту безробітних здійснюється наступним чином:

- централізовано – фінансування соціального захисту безробітних виключно за рахунок коштів центрального уряду (здійснюється в Норвегії, Ісландії, Великій Британії, Швеції та Ісландії);

- децентралізовано – фінансування соціального захисту безробітних здійснюється із залученням до фінансування регіональних органів влади (Данія, Австрія, Іспанія);

- за участю соціальних фондів страхування у фінансуванні соціального захисту безробітних (Бельгія та Італія).

Особливостями фінансування соціального захисту в частині вирішення житлового питання та захисту бездомних та мігрантів є найменший рівень участі соціальних страхових фондів порівняно з фінансуванням цими суб'єктами інших соціальних функцій.

Децентралізованим фінансування соціального захисту є у сфері вирішення житлового питання в Данії, Ірландії, Латвії, Литві, Польщі та Великій Британії. Витрати на соціальну допомогу у разі соціального виключення бере на себе держава в таких країнах, як Австрія, Велика Британія та Німеччина. Місцеві органи влади найбільший вплив на фінансування соціальної допомоги у разі соціального виключення здійснюють в Бельгії, Франції, Італії, Польщі та Швеції [66; 67].

Проведений аналіз децентралізації фінансування основних функцій соціального захисту в країнах Європи дозволяє говорити про відсутність переваги фінансування соціального захисту населення за державою. Регіональні та місцеві органи влади здійснюють таке фінансування як за рахунок трансфертів з державного бюджету, так і за рахунок трансфертів соціальних фондів страхування та власних доходів територіальних громад. Так, наприклад, у Нідерландах місцеві органи влади фінансуються виключно за рахунок трансфертів з державного уряду для понесення витрат на соціальний захист населення. В той же час, у Швейцарії більше 90 % витрат фінансується за рахунок власних доходів місцевих органів влади та в деяких випадках із залученням коштів соціальних страхових організацій [67]. Трансферти фондів соціального страхування отримують також місцеві та регіональні органи влади в Австрії, Фінляндії, Словаччині та Словенії.

Зауважимо, що кількісні показники делегування повноважень та функцій щодо фінансування різних секторів системи соціального захисту населення в країнах ЄС у значній мірі визначаються рівнем економічного розвитку країни, фінансовим потенціалом територіальних громад, сформованою моделлю фінансування соціального захисту (англосаксонська, континентальна, південно-європейська, перехідна), а також характерним для країни та окремих територіальних громад ступенем солідарності.

Тому, як свідчить проведений аналіз, у силу історичних, культурних, політичних та інших факторів у державах однакового рівня економічного розвитку застосовуються різні механізми розподілу функцій щодо фінансування та організації систем соціального захисту.

У сучасних умовах проблема соціального забезпечення повинна вирішуватися шляхом трансформації політики доходів населення, а не через збільшення їх фінансування за рахунок державних коштів. Від політики встановлення системи державного захисту необхідно поступово переходити до політики, спрямованої на зростання індивідуальних доходів населення, щоб кожна працююча людина могла за рахунок власних коштів забезпечити себе необхідними соціальними послугами. [46, с. 133].

Отже, дослідження світового досвіду функціонування системи соціального захисту та соціального забезпечення населення та формування і розвитку ринку соціальних послуг свідчать, що існують різні моделі соціального захисту, які залежать як від державного та місцевого фінансування через високий рівень оподаткування працездатних осіб, так і недержавні соціальні гарантії за рахунок накопичувальної системи соціального страхування та діяльності суб'єктів недержавного сектора економіки.

Враховуючи світовий досвід організації соціального захисту та соціального забезпечення та захисту населення, на наш погляд, для України перспективним напрямом удосконалення соціальної сфери є запровадження високих європейських стандартів і нормативів ефективного соціального захисту населення та сучасних адресних соціальних послуг для вразливих категорій –

людей похилого віку, інвалідів, дітей-сиріт, самотніх непрацездатних громадян та інших соціально вразливих верст населення.

3.2. Вектори підвищення ефективності планування та виконання видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення

Вирішення проблем планування та виконання видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення в Україні вимагає докорінного реформування соціальної політики, яка є найважливішою сферою діяльності будь-якої країни.

До основних моментів, на які в першу чергу необхідно звертати увагу під час планування видатків на соціальний захист а соціальне забезпечення, належать:

- встановлення граничних обсягів ресурсів для фінансування соціальних видатків;
- якісні та кількісні показники видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення;
- прийняття рішень щодо збільшення чи зменшення видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення;
- коригування потреб у фінансуванні залежно від змін розміру фінансових нормативів бюджетного па позабюджетного забезпечення;
- врахування впливу індексу споживчих цін;
- визначення показників результативності;
- зосередження уваги на необґрунтованих соціальних витратах;
- визначення заходів, спрямованих на економію бюджетних ресурсів.

Планування видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення є складний аналітичний процес, який має забезпечувати реалізацію основних напрямів соціальної політики шляхом вирішення ряду соціальних завдань, які умовно можна розділити на стратегічні й тактичні.

Ефективність і послідовність діяльності державних та місцевих органів влади залежить від системного стратегічного бачення основних напрямів розвитку країни в цілому та, місцевих громад зокрема, у середньо- та довгостроковій перспективі. Такий підхід дозволяє врахувати специфіку соціально сфери, чітко скоординувати дії всіх учасників соціального процесу для досягнення поставлених стратегічних цілей.

В Україні система планування видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення характеризується недостатньо чітким баченням основних пріоритетів соціального розвитку країни та територій при розробці соціальної політики, що призводить до неефективного використання коштів державного та місцевих бюджетів.

Крім того, характерними рисами вітчизняної системи планування видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення є наступні:

- зосередження на фінансуванні мережі соціальних установ та кількісних, а не якісних аспектах показників, що пов'язано із збільшенням обсягів видатків;
- недосконала система оцінки ефективності бюджетного планування на соціальний захист та соціальне забезпечення та результативності використання бюджетних коштів;
- недостатній рівень відповідальності за результати діяльності, пов'язаної із формуванням соціальних показників;
- зосередження уваги на плануванні соціальних показників, а не результатів, яких необхідно досягти, що не сприяє встановленню зв'язку між затраченими ресурсами і отриманими результатами;

- недостатнє врахування стратегічних цілей соціальної політики та пріоритетних напрямів соціально-економічного розвитку держави та її територій на багаторічну перспективу.

З метою удосконалення вітчизняної системи планування видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення, у тому числі на місцевому рівні, необхідно забезпечити:

- розробку ефективної методики оцінки результативності використання бюджетних та позабюджетних коштів;
- здійснення видатків з урахуванням стратегічних цілей соціального розвитку на багаторічну перспективу та результатів діяльності центральних та місцевих органів влади, досягнутих у попередніх періодах;
- підвищення рівня відповідальності суб'єктів соціального захисту;
- підвищення рівня ефективності та прозорості використання коштів на соціальний захист та соціальне забезпечення шляхом запровадження прогресивних методик планування, одними з яких є програмно-цільовий метод планування.

Ефективне планування та використання коштів на соціальних захист та соціальне забезпечення потребує здійснення аналізу фінансових ресурсів, необхідних для реалізації встановлених цілей та завдань соціального розвитку держави та територій, моніторингу виконання видаткових повноважень, оцінки очікуваних результатів, вартісної оцінки затрат.

Соціальний захист та соціальне забезпечення є на сьогодні найбільшою видатковою статтею зведеного бюджету України. Загальний обсяг фінансування за нею перевищує сукупні видатки на охорону здоров'я, освіту та економічну діяльність. В бюджеті на 2020 рік лівову частку соціальних витрат займає фінансування Пенсійного фонду України. Передбачено фінансування на виплату пенсій, надбавок і покриття дефіциту Пенсійного фонду в розмірі 180,9 млрд грн. [52]. Слід зазначити, що соціально-економічна політика, метою якої є захист інтересів народу, повинна передбачати відповідні заходи щодо усунення дефіциту Пенсійного фонду.

Окрім того, в Україні існує проблема із великою кількістю наданих пільг різним категоріям населення, основними джерелами фінансування яких є державний та місцеві бюджети. Частина таких витрат здійснюється підприємствами, на яких працювали чи працюють пільгові категорії громадян, а також підприємствами, які надають комунальні, транспортні та інші послуги. Більшість установлених чинним законодавством пільг, соціальних і компенсаційних виплат мають суто декларативний характер, і їх фінансування за рахунок коштів державного бюджету чи державних цільових позабюджетних фондів або ніколи не здійснювалося, або здійснювалося в недостатньому обсязі чи несистематично. Існуюча система пільг і соціальних гарантій, перш за все, орієнтована на підвищення соціального захисту окремих соціальних груп, які здебільшого формуються за професійною ознакою, а не за необхідністю надання мінімального соціального забезпечення найбільш соціально незахищеним верствам населення (наприклад/ інвалідам, пенсіонерам, тяжкохворим та ін.).

Планування бюджетних коштів на фінансування пільг окремим категоріям громадян залежить не від кількості пільговиків та вартості послуг, а від фінансових можливостей держави. Через відсутність реальних даних про кількість осіб, які мають право на пільги, та їх вартість упровадження уніфікованих підходів до визначення загального обсягу видатків державного бюджету на фінансування пільг суттєво ускладнюється. Відшкодування вартості наданих упродовж року пільг здійснюється в межах фінансових можливостей держави на відповідний рік, а через це знижується якість послуг, які надаються на пільгових умовах, та порушується порядок їх надання.

Непрозора система пільг і соціальних виплат домінує у сфері соціального захисту та соціального забезпечення. Замість реального соціального обслуговування населення утримується велика мережа державних і комунальних закладів соціального захисту та соціальних служб. Складність системи соціального захисту щодо адміністрування пільг та обліку категорій громадян, що мають право на отримання пільг, дає можливість для

зловживання. Громадяни мають можливість безпідставно отримувати документи, що надають їм можливість користуватися пільгами, на які вони не мають права (наприклад, на безкоштовне користування муніципальним громадським транспортом або отримання субсидій), і ці порушення здебільшого лишаються безкарними. З іншого боку, не всі особи, які мають право на отримання пільг, фактично їх використовують (наприклад, пенсіонери, які проживають у сільській місцевості, можуть мати пільги з оплати транспортних послуг, але вони не використовують ці пільги, тому що не подорожують).

З метою реформування системи пільг, заміни їх на інші механізми соціального захисту, доцільно розв'язання таких завдань у законодавчій сфері.

По-перше необхідно визначити поняття «пільга» в законодавстві. Потрібно розрізнити пільги, що надаються громадянам за життєвих обставин, які зумовлюють необхідність особливої уваги до людини, тобто є частиною державної системи соціального забезпечення, та пільги, пов'язані зі службовим статусом особи чи видом її трудової діяльності.

По-друге здійснити аудит системи чинних пільг, соціальних і компенсаційних виплат та одержувачів пільг задля визначення обсягу потреб у бюджетних коштах для фінансування системи пільг.

По-третє з метою введення адресного надання пільги залежно від доходу особи та впорядкування кола осіб, на яких поширюється пільга, а саме:

- вилучити з усіх законів положення про пільги за професійною ознакою, які не містять механізмів реалізації, визначення джерел фінансування;
- скасувати пільги за професійною ознакою як такі, що не відповідають принципам ринкової економіки, зокрема скасувати пільги отримувачам, до яких належать: народні депутати, та члени їхніх сімей, кандидати у Президенти України, депутати місцевих рад, державні службовці, судді, працівники прокуратури, військовослужбовці, працівники міліції, працівники податкової міліції, особовий склад пожежної охорони, співробітники служби безпеки, журналісти, спеціалісти із захисту рослин, ветерани військової

служби, ветерани органів внутрішніх справ (загальна кількість – 2,5 млн осіб) [39].

Із метою вирішення проблем із фінансуванням соціального захисту, наданням соціальних пільг і досягненням європейських стандартів життя в Україні необхідно здійснити низку заходів щодо підвищення ефективності надання послуг соціальної сфери [38, с. 165]. Основними напрямками вдосконалення існуючої системи соціального захисту, на нашу думку, є:

- забезпечення виконання державних соціальних програм, спрямованих на вирішення пріоритетних соціальних проблем, забезпечення збалансованості й координації їх положень із регіональними програмами на етапах формування та здійснення, організації належного контролю за виконанням цих програм;

- реформування системи надання соціальних пільг;
- поліпшення якості розробки стратегій державного та регіонального розвитку;

- здійснення пошуку нових ефективних нетрадиційних механізмів подолання соціальних проблем депресивних територій;

- організація соціального моніторингу діяльності державних і регіональних органів та органів місцевого самоврядування.

Напрями удосконалення планування та виконання видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення обумовлені необхідністю усунення низки існуючих недоліків, зокрема:

- низької ефективності та якості соціальних послуг;
- невідповідності мережі бюджетних установ у сфері надання соціальних послуг її повноваженням;

- багаторівневої ієрархії мережі бюджетних установ;

- багаторічним недофінансуванням установ у сфері надання соціальних послуг;

- низькою ефективністю механізму кошторисного фінансування, не пов'язаного з результатами діяльності установ соціального захисту;

- відсутність правової регламентації діяльності адміністрації бюджетної установи щодо розпорядження доходами від іншої діяльності, що приводить до неефективного використання цих коштів;
- обмеженням права споживача соціальних послуг на вибір постачальника послуг;
- держава та місцеві органи влади фактично виконують функції надання та фінансування установ у сфері надання соціальних послуг.

Підвищення ефективності механізму фінансування системи соціального захисту потребує визначення дієвого співвідношення «централізація – децентралізація» для визначених функцій соціального захисту населення, формування результативної системи розмежування витратних повноважень у всіх секторах соціального захисту населення, що сьогодні повністю не здійснено в Україні, відповідно до теоретично обґрунтованих принципів такого розмежування (територіальної відповідності, ефекту масштабу та ін.) та характерних функціональних особливостей різних секторів галузі, а також врахуванням потенційної можливості громад здійснювати таке управління та фінансування на визначених ієрархічних рівнях (держава, регіон, район, громада).

Отже, питання соціального захисту громадян – це, в першу чергу, сфера державної політики. Держава вживає заходів щодо вирішення питань економічного становища і гарантій соціального захисту громадян. Але треба сказати відверто, що сьогодні держава не готова внаслідок економічних обставин забезпечити виконання програм соціально-орієнтованого напрямку. Тому центральні органи та органи місцевого самоврядування змушені вирішувати питання соціального захисту населення, шукати кошти для фінансування державних та міських програм соціальної допомоги громадянам. Аналіз та визначення рівня достатності наданих допомог показав, що система потребує реформування, впровадження нових шляхів та методів, котрі без додаткових затрат коштів, матеріальних засобів дозволять працювати більш результативно на користь тих, хто потребує соціального захисту.

Висновки до третього розділу

Дослідження напрямків удосконалення процесу планування та виконання видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення дає змогу сформулювати наступні висновки:

1. Аналізуючи зарубіжний досвід здійснення видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення варто зазначити, що багато розвинених країн перерозподіляють до 30 % ВВП на соціальний захист та соціальне забезпечення. В світовій практиці розрізняють два механізми фінансування системи соціального забезпечення: шляхом розподілу податків та за рахунок страхових внесків.

2. Встановлено, що багато країн мають досить централізовані окремі сегменти системи соціального захисту населення, а інші – децентралізовані. Існує суттєва відмінність у структурі та обсягах витрат держав на соціальне забезпечення, що залежить від регіону, особливості організації системи та рівня економічного розвитку країни. Загалом, у більшості країн видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення здійснюється за рахунок коштів державних та місцевих бюджетів, а також за рахунок фондів соціального страхування.

3. При дослідженні векторів підвищення ефективності планування та виконання видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення було визначено, що проблема планування та виконання видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення в Україні вимагає докорінного реформування соціальної політики.

4. Обґрунтовано, що планування видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення потребує здійснення аналізу фінансових ресурсів, необхідних для реалізації встановлених цілей та завдань соціального розвитку держави та територій, моніторингу виконання видаткових повноважень, оцінки

очікуваних результатів, вартісної оцінки затрат.

5. Вирішення проблеми здійснення видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення потребує усунення низки недоліків вітчизняної системи соціального захисту, зокрема: низької ефективності та якості соціальних послуг; багаторівневої ієрархії мережі бюджетних установ; низькою ефективністю механізму кошторисного фінансування, не пов'язаного з результатами діяльності установ соціального захисту; обмеженням права споживача соціальних послуг на вибір постачальника послуг.

ВИСНОВКИ

Результати проведеного дослідження дозволили сформулювати такі висновки та пропозиції:

1. Досліджуючи теоретичні основи здійснення видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення ми прийшли до висновку, що основою побудови демократичної країни є забезпечення мінімальних потреб громадян та створення умов для виживання соціально незахищених верств населення. Визначили, що соціальне забезпечення – це організаційно-правова діяльність держави, спрямована на матеріальне забезпечення громадян у випадку настання, обумовлених законодавством, соціальних ризиків за рахунок фондів соціального страхування та виплат із державного та місцевих бюджетів та інших обумовлених законодавством коштів, а соціальний захист – це здійснення комплексних заходів економічного, соціального та правового характеру, які спрямовані на забезпечення рівних можливостей для громадян з метою підтримки певного рівня життя, а також підтримки окремих соціальних верств населення.

2. Встановили, що найважливішими елементами системи соціального захисту населення є суб'єкти до яких ми відносимо: індивіда; домогосподарство; державу; підприємства, установи та організації; громадські

об'єднання, в тому числі благодійні організації; міжнародні інституції діяльність яких спрямована на забезпечення соціального захисту. Виокремили державні інституції, які здійснюють соціальний захист населення і до яких ми відносимо Міністерство соціальної політики України, Пенсійний фонд України та Фонд соціального страхування України.

3. Виокремили принципи соціального захисту та соціального забезпечення в Україні, до яких ми віднесли принцип економічної свободи, принцип довіри та відповідальності, принцип соціальної справедливості та солідарності та принцип участі. Проводячи аналіз нормативно-правових актів які регулюють відносини у сфері соціального захисту та соціального забезпечення. Встановили, що досі немає єдиного законодавчого акту, який би комплексно врегулював всю систему відносин у сфері соціального захисту та соціального забезпечення, визначав би суб'єктний склад, організаційно-правові форми та види соціального захисту та соціального забезпечення, що зумовлює різне трактування законодавчих актів у сфері соціального захисту і, як наслідок, неефективне здійснення соціального захисту в Україні.

4. Аналізуючи прагматизм формування та виконання видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення ми прийшли до висновку, що виконання усіх програм соціального захисту, у першу чергу, потребує відповідних фінансових ресурсів, яких за сучасного стану національної економіки не вистачає, однак проблема полягає не лише в кількості цих ресурсів, а в умінні правильно планувати та розпоряджатися ними. Виявлено, що планування видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення, на початку 2020 р. значно відрізняється від тих, які затверджені вже у жовтні 2020 р. Це, в першу чергу, зумовлено світовою пандемією, введенням карантину, зростанням безробіття та значним падінням економіки.

5. Встановлено, що частка видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення в загальній структурі зведеного бюджету протягом 2015 – 2019 рр. характеризується спадною тенденцією починаючи з 2016 р., від 30,9 % у 2016 р. до 23,4 5% у 2019 р., проте залишаються досить високими. Але як

показує практика, попри значний обсяг соціальних видатків якість соціальних послуг та інших заходів соціального захисту в Україні досі залишається відносно низькою порівняно з іншими країнами, а соціальні потреби найбільш уразливих категорій населення не задовольняються достатньою мірою.

6. Оцінюючи роль місцевих бюджетів у здійсненні видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення встановлено, що ці видатки відіграють важливу роль у захисті населення та безпосередньо впливають на покращення добробуту людей. Варто зазначити, що видатки місцевих бюджетів на соціальний захист та соціальне забезпечення зросли на 42% у 2019 р. порівняно з 2015 р. При дослідженні видатків місцевих бюджетів на соціальний захист та соціальне забезпечення малозабезпечених сімей розрізі регіонів прийшли до висновку, що існує високий рівень диференціації цих видатків, зокрема у 2019 р. середній розмір таких видатків місцевих бюджетів становив 39,9 млрд. грн., розмах варіації між максимальним та мінімальним значенням становив 4,4 рази.

7. Визначаючи перспективи удосконалення процесу планування та виконання видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення зазначимо, що фінансування системи соціального захисту та соціального забезпечення безпосередньо впливає на розподіл доходів населення через перерозподіл ресурсів, які акумулюються у вигляді внесків або податків сплачених певними економічно активними особами, підприємствами та установами на користь інших залежних осіб.

8. Обґрунтовано, що ефективне планування видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення, у тому числі на місцевому рівні, передбачає розробку методики оцінки результативності використання бюджетних та позабюджетних коштів; здійснення видатків з урахуванням стратегічних цілей соціального розвитку на довгострокову перспективу та результатів діяльності центральних та місцевих органів влади, досягнутих у попередніх періодах; підвищення рівня ефективності та прозорості використання коштів на соціальний захист та соціальне забезпечення шляхом запровадження

програмно-цільового методу планування. Запропоновано вирішення існуючих проблем здійснення видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення на державному та місцевому рівні шляхом реформування системи надання соціальних пільг, поліпшення якості розробки стратегій державного та регіонального розвитку, організації належного контролю за виконанням цих програм; здійснення пошуку нових ефективних механізмів подолання соціальних проблем депресивних територій; організації соціального моніторингу діяльності державних і регіональних органів та органів місцевого самоврядування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антропов В. В. Социальная защита в странах Европейского союза. История, организация, финансирование, проблемы. М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2006. 271 с.
2. Баранник Л. Б. Фінансове забезпечення системи соціального захисту населення: теоретичний аспект. *Вісник ДДФА. Економічні науки*. 2014. № 1. С. 8 – 15.
3. Бланкарт Ш. Державні фінанси в умовах демократії: вступ до фінансової науки / пер. з нім. С. І. Терещенко, О. О. Терещенка; передмова та наук. редагування В. М. Федосова. Київ: Либідь, 2000. 654 с.
4. Бойко М. Д. Право соціального забезпечення України: навч. посіб. Київ: «Олан», 2004. 312 с.
5. Болотіна Н. Б. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять. *Право України*, 2000. № 4. С. 36 – 39.
6. Болотіна Н. Б. Право людини на соціальний захист в Україні. К.: Знання, 2010. 107 с.
7. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. (у ред. від 18.04.2020 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (дата звернення: 12.09.2020).

8. Бюджетний менеджмент: підручник / за заг. ред. В. М. Федосова. Київ: КНЕУ, 2004. 864 с.
9. Валовий внутрішній продукт України (за даними Міністерства фінансів України). URL: <http://index.minfin.com.ua/index/gdp/> (дата звернення: 17.10.2020).
10. Василик О. Д., Павлюк К. В. Державні фінанси України: підручник. Київ.: НІОС, 2002. 608 с.
11. Волгин Н. А., Гриценко Н. Н., Шарков Ф. И. Социальное государство: учебник. М.: Издательско-торговая корпорация – Дашков и К., 2004. 416с.
12. Державні фінанси: навч. посібник / за заг. ред. Базилевич В.Д. Київ: Атіка, 2002. 368 с.
13. Дідківська Л. І., Головка Л. С. Державне регулювання економіки: на- вч. посіб. К.: Знання – Прес, 2000. 209 с.
14. Доходи та витрати населення за регіонами України (за даними Державної служби статистики України). URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 11.11.2020).
15. Дутчак А. В. Соціальне забезпечення громадян: сучасний стан та перспективи розвитку. *Молодий вчений*. 2017. № 5 (45). С.568 – 571
16. Європейська соціальна хартія (переглянута): документ 994_062. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text (дата звернення: 08.09.2020).
17. Журавський В. С. Українські Закони. Соціальний кодекс України. К.: Логос, 1998. 319 с.
18. Загальна декларація про права людини: документ 995_015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 08.09.2020).
19. Звіт про виконання показників бюджету Пенсійного фонду України за 2015 р. (за даними Пенсійного фонду України). URL: <https://www.pfu.gov.ua/byudzhhet/zvit-pro-vykonannya-byudzhetu-pensijnogo-fondu-ukrayiny/> (дата звернення: 12.10.2020).

20. Звіт про виконання показників бюджету Пенсійного фонду України за 2016 р. (за даними Пенсійного фонду України). URL: <https://www.pfu.gov.ua/byudzhet/zvit-pro-vykonannya-byudzhetu-pensijnogo-fondu-ukrayiny/> (дата звернення: 12.10.2020).

21. Звіт про виконання показників бюджету Пенсійного фонду України за 2017 р. (за даними Пенсійного фонду України). URL: <https://www.pfu.gov.ua/byudzhet/zvit-pro-vykonannya-byudzhetu-pensijnogo-fondu-ukrayiny/> (дата звернення: 12.10.2020).

22. Звіт про виконання показників бюджету Пенсійного фонду України за 2018 р. (за даними Пенсійного фонду України). URL: <https://www.pfu.gov.ua/byudzhet/zvit-pro-vykonannya-byudzhetu-pensijnogo-fondu-ukrayiny/> (дата звернення: 12.10.2020).

23. Звіт про виконання показників бюджету Пенсійного фонду України за 2019 р. (за даними Пенсійного фонду України). URL: <https://www.pfu.gov.ua/byudzhet/zvit-pro-vykonannya-byudzhetu-pensijnogo-fondu-ukrayiny/> (дата звернення: 12.10.2020).

24. Звіт про виконання показників бюджету Фонду соціального страхування України за 2015 р. (за даними Фонду соціального страхування України). URL: <http://www.fssu.gov.ua/fse/control/main/uk/publish/category/919872> (дата звернення: 12.10.2020).

25. Звіт про виконання показників бюджету Фонду соціального страхування України за 2016 р. (за даними Фонду соціального страхування України). URL: <http://www.fssu.gov.ua/fse/control/main/uk/publish/category/919872> (дата звернення: 12.10.2020).

26. Звіт про виконання показників бюджету Фонду соціального страхування України за 2017 р. (за даними Фонду соціального страхування України). URL:

<http://www.fssu.gov.ua/fse/control/main/uk/publish/category/919872> (дата звернення: 12.10.2020).

27. Звіт про виконання показників бюджету Фонду соціального страхування України за 2018 р. (за даними Фонду соціального страхування України). URL: <http://www.fssu.gov.ua/fse/control/main/uk/publish/category/919872> (дата звернення: 12.10.2020).

28. Звіт про виконання показників бюджету Фонду соціального страхування України за 2019 р. (за даними Фонду соціального страхування України). URL: <http://www.fssu.gov.ua/fse/control/main/uk/publish/category/919872> (дата звернення: 12.10.2020).

29. Звітність про виконання Державного бюджету за 2015 рік (за даними Державної казначейської служби України). URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richniy-zvit-pro-vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu-ukraini-za-2015-rik> (дата звернення: 21.09.2020).

30. Звітність про виконання Державного бюджету за 2016 рік (за даними Державної казначейської служби України). URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richniy-zvit-pro-vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu-ukraini-za-2016-rik> (дата звернення: 21.09.2020).

31. Звітність про виконання Державного бюджету за 2017 рік (за даними Державної казначейської служби України). URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richniy-zvit-pro-vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu-ukraini-za-2017-rik> (дата звернення: 21.09.2020).

32. Звітність про виконання Державного бюджету за 2018 рік (за даними Державної казначейської служби України). URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richnij-zvit-pro-vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu-ukrayini-za-2018-rik> (дата звернення: 21.09.2020).

33. Звітність про виконання Державного бюджету за 2019 рік (за даними Державної казначейської служби України). URL:

<https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richnij-zvit-pro-vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu-ukrayini-za-2019-rik> (дата звернення: 21.09.2020).

34. Звітність про виконання Державного бюджету за 2020 рік (за даними Державної казначейської служби України). URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/2020-11> (дата звернення: 18.11.2020).

35. Іванова А. М., Вацлавський О. І. Фінансування соціального захисту в умовах децентралізації в Україні. *Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації* : збірник тез доповідей XVII Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених. Тернопіль : ТНЕУ, 2020. С. 96 – 98.

36. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р., № 254к/96-ВР. (у ред. від 01.01.2020 р.). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>

37. Мальований М. І. Фінансові аспекти функціонування системи соціального захисту населення в Україні: монографія. Умань: Видавець «Сочінський М. М.», 2016. 496 с.

38. Марценюк О. В. Соціальний захист населення України. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*, 2015. Вип. 2 (3). С. 166 – 170.

39. Мельник О. Реформування системи соціального забезпечення як механізм формування засад розвитку середнього класу в Україні. *Вісник НАДУ при Президентіві України*, 2010. №1. С.273.

40. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: документ 995_042. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 08.09.2020).

41. Місцеве самоврядування в Україні: стан та перспективи розвитку. Аналітична доповідь. Київ: НІСД, 2009. 62 с.

42. Москаленко В. В. Сутність соціального захисту та його місце в політиці соціальної держави. *Наукові записки*, 2003. Том 21. С. 42.

43. Насібова О. В. Теоретичні аспекти фінансового забезпечення соціального захисту населення. *Економіка та держава*, 2019. № 8. С. 35 – 40.
44. Нікітчина О. В. Особливості формування інституту соціального захисту населення України (на прикладі Житомирської області). URL: www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe.
45. Нормативна база. *Децентралізація. Соціальний захист населення. Асоціація міст України*: веб-сайт. URL: <https://www.auc.org.ua/galuz/socialnyu-zahyst#docs> (дата звернення: 21.11.2020).
46. Осіпова Л. В., Плахтій В. Г. Фінансове забезпечення соціального захисту населення в Україні: сучасний стан та перспективи. *Проблеми економіки та політичної економії*, 2018. № 1. С. 125 – 138.
47. Осіпова Л., Грицик Н. Фінансування соціального забезпечення в умовах децентралізації. *Приазовський економічний вісник*, 2019. Випуск 3 (13). С. 10 – 15.
48. Павлюк К. В. Бюджет і бюджетний процес в умовах транзитивної економіки України: монографія. Київ: НДФІ, 2006. 584 с.
49. Павлюк К. В., Степанова О. В. Модернізація системи соціального захисту в контексті накопичення соціального капіталу в Україні. *Фінанси України*. № 6. 2012. С. 15 – 29.
50. Поляк Н. О. Методологічні підходи щодо адаптації українських соціальних стандартів до стандартів Європейського кодексу соціального забезпечення. *Вісник Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. Серія. Економічні науки*, 2013. № 7 (196), ч. 2. С. 161–167.
51. Поляк Н. О., Баранова Н. П. Порівняння українського законодавства у галузі соціального забезпечення з нормами Європейського кодексу соціального забезпечення. *Актуальні питання кодифікації законодавства України*. К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2010. Випуск 2. С. 11–16.

52. Про затвердження бюджету Пенсійного фонду України на 2020 рік: постанова Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 р. № 22. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/22-2020-п#Text>

53. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо виконання власних (самоврядних) повноважень об'єднаної територіальної громади у сфері соціального захисту населення: наказ Міністерства соціальної політики України від 19.01.2016 № 26. URL: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=186223&cat_id=_186195

54. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: розпорядження КМУ від 01.04.2014. № 333-р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>

55. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік»: Закон України № 3279-д від 13.04.2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68570

56. Пронина Л. И. Повышение эффективности социального обеспечения. М.: Юрид. лит, 1990. 236с.

57. Реформування системи управління у сфері соціальної політики в рамках децентралізації влади та реформи місцевого самоврядування: (за даними Міністерства соціальної політики України). URL: <http://www.msp.gov.ua/timeline/Decentralizaciya-vladi-.html> (дата звернення 28.09.2020).

58. Розвиток бюджетного процесу в умовах економічних перетворень : монографія / за ред. С. І. Юрія, В. Г. Дем'янишина. Київ: Кондор-Видавництво, 2012. 376 с.

59. Руженський М .М. Система соціального захисту населення у транзитивному суспільстві: монографія. К.: ІПК ДСЗУ, 2006. 384 с.

60. Скуратівський В. А. Соціальна політика. Енциклопедія державного управління: у 8 т. Нац. акад. держ. упр. при Президентів України; наук. -ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк (голова та ін. К.: НАДУ, 2011. Т. 1. С. 546 – 548.
61. Скуратівський В., Палій О., Лібанова Е. Соціальна політика. К.: Вид-во УАДУ, 2003. 265 с.
62. Социальное обеспечение в мире в 2010 – 2011 гг. Обеспечение охвата во время и после кризиса Группа технической поддержки по вопросам достойного труда и Бюро МОТ для стран Восточной Европы и Центральной Азии. Москва: МОТ, 2011. 295 с.
63. Соціальний захист населення України: монографія за ред. В. М. Вакуленка, М. К. Орлатого. К.: НАДУ, 2009. 184 с.
64. Тимофєєва М. І. Сутність соціального захисту населення. Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, 2016. №6 (230). С. 169 – 174.
65. Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями за наук. ред. В. Федосова. Київ : КНЕУ, 2002. С. 28–29.
66. Регулювання ринку праці: регіональні аспекти. К.: НЦ ЗРП, 1997.
67. Брич В. Я., Сасенко М. Г. Трудовий потенціал АПК. Тернопіль : Підручники і посібники, 2001. 288 с.
68. Брич В. Я., Шушпанов П. Г. Соціально-економічна структура населення Тернопільської області як чинник зовнішньої трудової міграції. Україна : аспекти праці. 2009. № 1. С. 33-37.
69. Управління проектами. Навч. посібн. / П.П. Микитюк, В.Я. Брич, Т.Л. Желюк та ін.- Тернопіль, Економічна думка, 2017. – 320 с.
70. Економіка праці та соціально-трудова відносини [Текст] : навч.-метод. посіб. / В. Я. Брич, О. П. Дяків, С. А. Надвиничний [та ін.] ; за заг. ред. Є. П. Качана. - Тернопіль : ТДЕУ, 2006. - 373 с.
71. Брич В. Я. Трансформація ринку праці та її вплив на життєвий рівень населення (теорія, методологія, тенденції розвитку) : дис. – ступеня докт. екон. наук: 08.09. 01 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика»/ВЯ Брич.–Львів, 2004.–36 с, 2004.

72. Брич В. Я., Шевченко І. Б. Регіональний ринок праці //Тернопіль: Підручники і посібники. – 2003.

73. Брич В. Я., Борисяк О. В. Інноваційні технології формування персоналу підприємств в умовах оптимізаційного розвитку. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія“Економіка”. 2017. Вип. 2 (50). С. 172-179.

74. Брич В. Я., Колодницька О. З. Людські ресурси як чинник забезпечення конкурентоспроможності підприємства. Інноваційна економіка. № 4. 2015. С.72-76.

75. Брич В. Я., Смачило І. І. Соціальна відповідальність вітчизняних підприємств //Технологический аудит и резервы производства. – 2014. – Т. 5. – №. 2. – С. 36-39.

76. Брич В.Я. Роль міграції робочої сили у формуванні світового ринку праці [Електронний ресурс] / В.Я . Брич, О.А. Оливко // Проблемы развития внешнеэконо-мических связей и привлечения иностранных инвестиций : региональный аспект. – 2010. – С. 737-739.

77. Brych V., Borysiak O., Brych B. Digital marketing of energy service companies' personnel in the context of socio-economic development // Strategies for sustainable socio-economic development and mechanisms their implementation in the global dimension : collective monograph / edited by M. Bezpartochnyi, in 3 Vol. // VUZF University of Finance, Business and Entrepreneurship. Sofia : VUZF Publishing House «St. Grigorii Bogoslov», 2019. Vol. 3. P. 309-317

78. Ezcurra R., Rodriguez-Pose A. Decentralization of social protection expenditure and economic growth in the OECD. Publius, 2011. № 41 (1) . P. 146 – 157.

79. General government expenditure by function (COFOG.) URL: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show._do?dataset=gov_a_exp&lang=en(дата звернення: 16.10.2020 .

80. SocialExpenditureDatabase OECD. URL: http://stats.oecd.org/Index.aspx?datasetcode=SOCX_AGG (дата звернення: 27.10.2020 .